

Meliku'n-Nuḥât Hasan b. Sâfi ve Arap Dilindeki Yeri

(Malik an-Nuhat al-Hasan Shafi And its Place in the Arabic Language)

Ramazan ÖZKAL

Arş. Gör. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Res. Assist., Muğla Sıtkı Koçman University
İslami İlimler Fakültesi Islamic Sciences Faculty
Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı Department of Arabic Language and Rhetoric
Muğla | Türkiye Muğla | Türkiye
rozkal48@hotmail.com orcid.org/0000-0002-9582-8980

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 01/Mart/2023 Received | 01/March /2023
Kabul Tarihi | 08/Haziran /2023 Accepted | 08/June/2023
Yayın Tarihi | 30/Haziran/2023 Published | 30/June/2023

Atıf | Cite as:

ÖZKAL, Ramazan. "Meliku'n-Nuḥât Hasan b. Sâfi ve Arap Dilindeki Yeri [Malik an-Nuhat al-Hasan Shafi And its Place in the Arabic Language]". Tokat İlmîyat Dergisi | Tokat Journal of İlmîyat 11/1 (Haziran | June 2023), 279-302.

[https:// DOI: 10.51450/ilmiyat.1258582](https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1258582)

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

| This article has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright © Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Türkiye.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Malik an-Nuḥāt al-Ḥasan Şāfi And its Place in the Arabic Language

Abstract: Arabic is one of the oldest languages in the world. The Arabic language is not just a literary and written language. In addition, religious texts in this language have caused this language to be given special importance. al-Ḥasan Şāfi b. Abdallah b. Nizār b. Abī Ḥasan gave more importance to Arabic language studies. al-Ḥasan Şāfi also has studies on different disciplines, such as Recitation and Fiqh. However, in terms of Arabic language studies, it has produced more advanced and significant studies compared to other religious sciences. He was nicknamed Malik an-Nuḥāt that is, the king of the naḥivists. Despite being such an important figure, it doesn't seem possible to say that he received the academic attention he deserved. Because none of al-Ḥasan Şāfi's works have survived to the present day. Therefore, we can only learn about his distinguished scholarly personality from the cited sources. The most important of these sources is al-Ḥasan Şāfi İbnu'l-Barrī's "al-Masāilu'l-'Aşru'l-Mut'ibātu ile'l-Ḥaşri is his work. Other sources that allow us to reach al-Ḥasan Şāfi's views on the science of grammar are Safaru's-Sa'ade and Safiru'l-İfāde of Alamuddin as-Sahāvi, Ebū Ḥayyān al-Andalūsi's Tazkiratu'n-Nuḥāt and as-Suyūti's (d. 911/1505) al-Aşbāh va'n-Nazāir fi'n-Naḥv. Born in Baghdad in 489/1069, al-Ḥasan Şāfi is one of the scholars of the period of Nūr al-Dīn Maḥmūd Zangī. In the century when al-Ḥasan Şāfi lived, there was also intellectual and scientific activity despite the social and political turmoil caused by the internal turmoil and crusades in the Islamic world. In this century, the Islamic world was experiencing political, social, scientific, and intellectual activity due to internal turmoil and the Crusades. This mobility naturally also reflects on the scientists who do scientific studies. It is seen that nearly forty years have passed with these scientific travels. The end of the hijri V. century and the VI. century, al-Ḥasan Şāfi led a life in constant connection with the teacher, students, and copyright, in short, with science. al-Ḥasan Şāfi can be considered one of the most talked about scholars about his personality. He is a scholar who loves goodness and stays away from worldly goods. al-Ḥasan Şāfi is one of the scholars who produced many works on various subjects. al-Ḥasan Şāfi was a brilliant, knowledgeable, and virtuous person. While the scholars of the time explained his scientific side; They defined him with statements that he was a good grammarian, jurist, and fluent speaker al-Ḥasan Şāfi left many works in different branches of science. Most of his works are related to the Arabic language. Among the scholars living in "Damascus" in the source books al-Ḥasan Şāfi is also mentioned. Ten of his seventeen known works, and the most important among them, are about the Arabic language. at-Taşrīf, Kitābu'l-Havī fi'n-Naḥw, Dīvān, al-'Umda fi'n-Naḥw, Masāilu'l-'Aşru'l-Mut'ibātu ila'l-Ḥaşri, al-Muktaşid fi İlmi't-Taşrīf, al-Muktaşid fi't-Taşrīf, Mukaddima fi'n-Naḥw ve al-Muntaḥab fi İlmi'n-Naḥw al-Ḥasan Şāfi's important works in the field of Arabic language. Confident in Arabic, al-Ḥasan Şāfi expressed his opinion even on extremely difficult issues such as Masāilu'l-'Aşr. al-Ḥasan Şāfi's own book has not reached us. This situation suggests his works were possibly destroyed or lost during the Crusades. al-Ḥasan Şāfi's Arabic language works are lost, and information about his Arabic language other than syntax and poetry could not be reached in the information conveyed in the source works. For this reason, it is sufficient to mention the place of the Arabic language in the fields of syntax and poetry. İbnu'l-Barrī's work named "Cavābu Masāili'l-'Aşr" briefly included his views on the science of naḥw. In light of the information obtained, it is seen that he is not included in any language school and that he has syntax views that go beyond the dominant language understanding. According to the information obtained, he is a poet who uses language very well in terms of verse. Some poems have been transferred from him. The fact that he has a dīvān of poetry indicates that he may have written poetry in different subjects and styles. He deals with the subject of praise of the Prophet in all of his poems quoted in the sources. This shows that his most admired poems are these types of poems. It can also lead us to the conclusion that the praise of the Prophet is prominent in poems in this period. However, All works of al-Ḥasan Şāfi's ideas on the Arabic language and other fields. However, there is a need to reveal al-Ḥasan Şāfi's ideas on the Arabic language and other fields by scanning all the works. There is a need for more detailed studies in terms of inspecting his un-examined work and revealing its place and views in the world of science.

Keywords: Arabic Language, al-Ḥasan Şāfi, Malik an-Nuḥāt, Nūr al-Dīn Maḥmūd Zangī

Meliku'n-Nuḥât Hasan b. Şâfi ve Arap Dilindeki Yeri

Öz: Arapça dünya üzerindeki en köklü dillerden biridir. Arap dili, sadece bir edebiyat ve yazı dili değildir. Ayrıca bu dildeki dini metinler bu dile ayrı bir önem verilmesine neden olmuştur. Hasan b. Şâfi b. 'Abdullâh b. Nîzâr b. Ebî Hasan gibi bazı ilim insanları özellikle Arap dili çalışmalarına daha fazla önem vermişlerdir. Hasan b. Şâfi'nin Kıraat ve Fıkıh gibi farklı disiplinlere ait çalışmaları da mevcuttur. Fakat kendisi Arap dili alanındaki çalışmalarıyla öne çıkmaktadır. Hatta kendisi "Meliku'n-Nuḥât" yani "nahivcilerin sultanı" lakabıyla maruftur. Bu kadar önemli bir şahsiyet olmasına rağmen kendisinin akademik anlamda hak ettiği ilgiyi gördüğünü söylemek mümkün değildir. Çünkü Hasan b. Şâfi'nin hiçbir eseri günümüze ulaşmamıştır. Bu yüzden onun seçkin ilmi kişiliğini sadece kendisine atfı yapılan kaynaklardan öğrenebilmekteyiz. Bu kaynakların en önemlisi Hasan b. Şâfi'nin el-Mesâilü'l-'Aşru'l-Mut'ibâtu ile'l-Ḥaşri" eserine cevaben yazılan İbnu'l-Berrî (ö. 582/1187)'nin "el-Mesâilü'l-'Aşru'l-Mut'ibâtu ile'l-Ḥaşri" eseridir. Bu çalışma sayesinde onun görüşlerinden bazıları günümüze kadar ulaşmıştır. Hasan b. Şâfi'nin nahiv ilmindeki görüşlerinin bize ulaşmasını sağlayan diğer kaynaklar Alemuddîn es-Seḥâvî'nin (ö. 643/1245) Seferu's-Se'âde ve Sefru'l-İfâde'si, Ebû Ḥayyân el-Endelûsî'nin (ö. 745/1344) Tezkiretu'n-Nuḥât'ı ve Celâleddin es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Naḥv isimli eserleridir. İlgili eserlerin taranması ile Hasan b. Şâfi'nin ele alındığı bu makale kendisinin Arap diline yapmış olduğu önemli katkıları göstermeye çalışması yönüyle alana önemli bir katkı sunmaktadır. 489/1069'da Bağdat'ta doğan Hasan b. Şâfi, Nüreddîn Mahmûd Zengî dönemi âlimlerindedir. Hasan b. Şâfi'nin yaşadığı dönemde meydana gelen çeşitli sosyal ve siyasi karışıklıklara rağmen önemli fikri ve ilmi gelişmeler yaşanmıştır. Hasan b. Şâfi yaşadığı dönemin bu atmosferinden yararlanarak hayatının büyük bir bölümünü ilmi seyahatlerde geçirmiştir. Hicrî V. asır sonları ile VI. asırda yaşamış olan Hasan b. Şâfi; hocayla, talebeyle ve telifle kısaca ilimle sürekli bağlantılı bir hayat sürmüştür. Hasan b. Şâfi ilk olarak doğmuş olduğu Bağdat şehrindeki medreselerin birinde nahiv ilmini okumuştur. Nüreddîn Mahmûd Zengî'nin himayesi ile Şam şehrine yerleşmiştir. O, h. 568 yılında yaklaşık otuz yıldır yaşadığı bu şehirde vefat etmiştir. Kaynaklarda en fazla bilgi onun kişiliği hakkındaki bulunmaktadır. O, iyiliği seven, dünyevî mallardan uzak duran bir âlimdir. Aynı zamanda her durumda kıvrak îve asla kimseden yardım kabul etmeyen mağrur bir şahsiyete sahiptir. Şâfi mezhebine mensup olan Hasan b. Şâfi çok zeki, bilgili ve faziletli bir kimsedir. Zamanın âlimleri onun ilmî yönünü açıklarken; çok iyi bir nahivci, iyi bir fıkıh usulcüsü ve fasih konuşan birisi olduğu yönündeki ifadelerle onu tanımlamaktadırlar. Hasan b. Şâfi değişik ilim dallarında birçok eser bırakmıştır. Eserlerinin çoğu Arap dili ile ilgilidir. Kaynak kitaplarda Şam'da yaşayan âlimler arasında Hasan b. Şâfi'den de bahsedilmektedir. Bilinen on yedi eserinden on tanesi ve bunların içerisinde en kayda değer olanları Arap dili hakkındadır. et-Taşrif, Kitâbu'l-Hâvî fi'n-Naḥv, Dîvân, el-'Umde fi'n-Naḥv, Mesâilü'l-'Aşru'l-Mut'ibâtu ile'l-Ḥaşri, el-Muktesid fi'l-İlmî't-Taşrif, el-Muktesid fi't-Taşrif, Mukaddime fi'n-Naḥv ve el-Muntehâb fi'l-İlmî'n-Naḥv Hasan b. Şâfi'nin Arap dili alanındaki önemli eserleridir. Arap dili konusunda kendisine güvenen Hasan b. Şâfi, Mesâilü'l-'Aşr gibi son derece zor konularda bile görüş beyan etmiştir. Hasan b. Şâfi'nin kendisine ait bir kitabı bize ulaşmamıştır. Bu durum onun eserlerinin hacli seferleri esnasında tahrip edildiği veya kaybolduğu ihtimalini düşündürmektedir. Hasan b. Şâfi'nin Arap dili eserleri kayıptır ve yine kaynak eserlerde nakledilen bilgilerde onun Arap dilinin nahiv ve şiir dışındaki alanlarına dair onunla ilgili bilgilere ulaşamamıştır. Bu nedenle onun Arap dilinin nahiv ve şiir alanlarındaki yerine değinilmeye yetinilmiştir. İbnu'l-Berrî'nin "Cevabu Mesâilü'l-'Aşr" adlı eseri onun nahiv ilmi hakkındaki görüşlerine kısaca yer vermiştir. Ulaşılan bilgiler ışığında onun herhangi bir dil ekolüne dahil olmadığı ve hakim dil anlayışının dışına çıkan nahiv görüşlerinin olduğu görülmektedir. Edinilen bilgilere göre o, nazım yönünden de dili çok iyi kullanan bir şairdir. Kendisinden birtakım şiirler nakledilmiştir. Onu şiir dîvânının olması değişik konularda ve üsluplarda şiir yazmış olabileceğine işaret etmektedir. Kaynaklarda aktarılan şiirlerinin tümünde Nebi (as)'ın methi konusunu işlemektedir. Bu durum onun en beğenilen şiirlerinin bu tür şiirleri olduğunu göstermektedir. Yine bu dönemde Nebi (as)'ın methi konusunun şiirlerde öne çıkan bir konu olduğu yargısına bizi ulaştırabilir. Ancak Hasan b. Şâfi'nin Arap dili ve diğer alanlara dair fikirlerinin de tüm eserlerden taranarak ortaya konması, bulunabilirse tahkik edilmemiş eseri varsa tahkik edilmesi ve onun ilim dünyasındaki yerinin ve görüşlerinin ortaya çıkarılması yönleriyle daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Hasan b. Şâfi, Meliku'n-Nuḥât, Nüreddîn Mahmûd Zengî

Giriş

Dünya üzerindeki en köklü dillerden biri olan Arapça Ses, anlam, gramer ve edebi açıdan gelişmiş özelliklere sahiptir. Bu genel özelliklerinin yanında Müslümanlar, Arap diline ayrıca değer veren ve ilgilenen bir toplumdur. Bu dil Müslüman toplumlar için sadece bir edebiyat, iletişim ya da yazım dili değildir. Kur'ân ve hadis metinlerinin Arapça olması bu dile ayrı bir önem kazandırmaktadır. Tüm bunlar Arap dilinin gelişimine önemli katkılar sunmuştur.¹

Hasan b. Şâfi'nin çalışmalarının ağırlığını Arap dili ile ilgili eserler teşkil etmektedir. O ilim tahsiline Arapça ile başlamış ve yanında diğer din ilimlerinde de eğitim almıştır. Ancak Arap dili çalışmaları açısından diğer ilimlere kıyasla daha ileri ve kayda değer çalışmalar ortaya koymuştur. Neticede Arap dili açısından çok kıymetli eserler vermiş olan Hasan b. Şâfi, diğer ilimler yanında en başta bir Arap dili âlimidir. Hasan b. Şâfi'nin Arap dilindeki önemine binaen onun ilgili alandaki konumunun tespit edilmesi bu alanda çalışma yapacak olan araştırmacılar için yol gösterici nitelikte olacaktır. Bunun yanında bu çalışma, Hasan b. Şâfi ile ilgili herhangi bir müstakil çalışmanın olmaması sebebiyle Hasan b. Şâfi'nin yaşadığı dönem olan hicrî VI. asırdaki Arap dilinin durumuna ışık tutacak ve bu alanla ilgili araştırma yapanlara yol gösterici olabilecektir.

Hicrî V. asır sonları ile VI. asırda yaşamış olan Hasan b. Şâfi (ö. 568/1173), hocayla, talebeyle ve telifle kısaca ilimle sürekli bağlantılı bir hayat sürmüştür. Hasan b. Şâfi ilmî faaliyetlerin bir meyvesi olarak yazmış olduğu eserleriyle ve özellikle Arap dili alanındaki telifleriyle bu alanda ayrı bir yere sahiptir.

Ancak Hasan b. Şâfi'nin Arap dili eserleri elimize ulaşmamış ve yine kaynak eserlerde nakledilen bilgilerde onun Arap dilinin nahiv ve şiir dışındaki alanlarına dair onunla ilgili bilgilere ulaşamamıştır. Bu sebeple çalışmada onun Arap dilinin nahiv ve şiir alanlarındaki yerine değinilmekle yetinilmiştir.

1. Hasan b. Şâfi'nin Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış

Hicrî V. asır sonları ile h. VI. asırda yaşamış olan Hasan b. Şâfi, Nûreddîn Mahmûd Zengî (ö. 569/1174) dönemi ilim adamlarındandır. Hasan b. Şâfi'nin yaşadığı asırda İslâm âleminde iç karışıklıklar ve haçlı seferleri sebebiyle oluşan sosyal ve siyasî karışıklığa rağmen fikrî ve ilmî bir hareketliğin de yaşanmakta olduğu görülmektedir. Bu durum doğal olarak bu dönemdeki ilmî alana da yansımıştır.

Hasan b. Şâfi (489/1096-568/1173) Anadolu'da Selçuklular (1040-1308), Ortadoğu'da Abbâsiler (750-1258), Fatımîler (909-1171) ve Atabeylikler (Dimeşk Atabeyliği v.b.), Batıda ise Bizans İmparatorluğu'nun (330-1453) hüküm sürdüğü bir coğrafyada yaşamıştır. Bu dönemin en önemli siyasi olayları; kanlı haçlı seferlerinin yapılması, Müslüman toplumun kendi iç mücadeleleri ve haçlı seferlerinin etkisi ile İslam âleminin dağınık bir biçimde kalmaları ve bunun sonucu olarak

¹ Muhammet Vehbi Dereli, "Arap Dili Ve Edebiyatının İslâm Medeniyeti İçin Önemi" *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Konya, 2020), 49/65-87.

güçlü ve büyük bir devletten yoksun olmalarıdır. Bu durum Eyyûbiler'in (1171-1462) 2 Ekim 1187 tarihinde Kudüs'ü fethine kadar sürmüştür.²

Papa II. Urbanus'un 1095 yılında yaptığı haçlı seferi çağrısı ile bir araya gelen kalabalık haçlı ordusu 1096 yılındaki ilk denemelerinde İznik'e kadar ilerlediler. Takip eden yıllarda gelen düzenli ordulara sahip birlikler ise Bizans'ın yardımı ile Urfa'ya kadar ulaşıp 1097-1098 yıllarında Urfa Haçlı Kontluğu'nu kurdular. Bununla da yetinmeyip o dönem Fatımîler'in elinde olan Filistin'e doğru ilerleyerek 1099 yılında Kudüs'ü ele geçirerek burada 70.000 civarında Müslüman'ı kılıçtan geçirdiler. Daha sonra 1099-1118 yılları arasında haçlı birlikleri ilerleyişlerine devam ederek Fatımîler'den birçok şehri alarak kontluk sayısını dörde kadar çıkardılar. 1118'den sonraki yıllarda Müslümanlar ve Haçlılar arasında mücadeleler devam ederken, Haçlılar 1127 yılında Halep üzerine yürüdüler. Ancak Selçuklu hükümdarı I. Mesud (ö. 550/1155) tarafından Musul atabeyliğine atanan İmâmuddîn Zengî (ö. 565/1170) 1128 yılında Halep'e gelerek şehrin Haçlılar tarafından işgal edilmesine engel olmuştur. İlerleyen yıllarda İmâmuddîn Zengî durumunu güçlendirerek Haçlılar'a karşı başarılar elde etmiştir. Nihayet 1144 yılında Urfa Haçlı kontluğu'nun başşehri olan Urfa'yı fethetmiştir. 1146 yılında İmâmuddîn Zengî'nin vefatının ardından Haçlılar II. haçlı seferini başlatarak 1148 yılında Şam'a kadar ilerleyip burayı kuşattılar. İmâmuddîn Zengî'den sonra onun yerine Musul atabeyliğine geçen Nüreddîn Mahmûd Zengî (ö. 569/1174) 1154 yılında Şam ve el-Cezîre bölgesinden Haçlıları temizleyerek güçlü bir siyasî birlik kurmuştur. İlerleyen yıllarda gücünü artıran Nüreddîn Mahmûd Zengî, Mısır'a üç defa sefer düzenlemiş ve en sonunda 1168 yılında Mısır'ı Haçlılardan geri almıştır. Nüreddîn Mahmûd Zengî'nin başkomutanı Selâhaddîn Eyyûbî (ö. 589/1193) 1171 yılında bağımsız bir devlet kurmuş ve aynı yıl Fatımî devletine son vererek Eyyûbiler'in (1171-1462) hâkimiyetini güçlendirmiştir. İlerleyen yıllarda Haçlılarla mücadelesine devam eden Selâhaddîn Eyyûbî 1187 yılında Kudüs'ü fethederek şehri tekrar Müslüman toprağı haline getirmiştir.³

Hasan b. Şâfi'nin yaşadığı asırda İslâm âlemi iktisâdî yönden tarıma dayalı bir hayat yaşamaktadır. Şam, Kahire, İskenderiye, Musul, Tinnîs ve Halep gibi büyük merkezlerde demir ve bakırcılık, dokumacılık, kâğıtçılık, ipekçilik, silah yapımı ve camcılık mevcuttur. Bu dönemin iktisâdî durumuna etki eden en önemli faktör ise harplerdi. Bu dönemde bilhassa İslâm âlemine karşı başlatılan Haçlı Seferleri, Müslümanların yıllarca savaş halinde kalmasına, ekonomik kaynakların yok olmasına ve çok sayıda insanın ve büyük miktarda ekonomik gücün heba olmasına sebep olmuştur.⁴

Hicrî V. asır sonları ile h. VI. asırda İslam toplumu; Arap, Türk, Fars, Rum, Kürt ve Zenci unsurlardan ve bunun yanında diğer azınlık topluluklarından oluşmaktaydı. Bu durum farklı kültür ve medeniyete mensup olan toplulukların birbirleriyle kaynaşmalarına vesile olmaktaydı.

² Bkz. Ramazan Şeşen, *Selâhaddîn Devrinde Eyyûbiler Devleti* (İstanbul, 1983).

³ Abdülkerim b. 'Abdu'l-Vâhid eş-Şeybânî İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil fi't-Târîh* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 10/53-59-11/131-326; Şemsu'd-Dîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr İbn Hâllikân, *Vefayâtu'l-Â'yân ve Enbâu Ebna'i-z-Zemân* (Beirut: Dâru Şâdir, 1968), 2/162; Bkz. Şeşen, *Eyyûbiler*.

⁴ İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil*, 11/559, 12/67-68; Geniş bilgi için bkz. Şeşen, *Eyyûbiler*, 285-302.

Bu dönemde sosyal yardımlaşma kurumları İslâm âleminin içinde bulunduğu şartlara göre ileri bir seviyedeydi. Bu kurumların en önde geleni fakir hastaları ücretsiz olarak tedavi eden hastanelerdi. Hastanelerin yanında çocuk yuvaları, bakım evleri, misafirhaneler ve öğrenciler için kurulan medreseler önemli sosyal görevleri ifa etmekteydiler.⁵

Hasan b. Şâfi'nin yaşadığı dönemde İslâm âleminin siyasi birlikten yoksun olması ve Haçlı seferleri dolayısı ile İslam coğrafyasının emniyetten mahrum bulunması nedeniyle ilim hayatı zayıflamıştır. Bu devirde yaşayan Nûreddîn Mahmûd Zengî ilmî hayatı canlandırmak için ilim adamlarının hamiliğini üstlenmiş ve yeni medreseler kurdurmuştur. Hasan b. Şâfi de bu ilim adamlarından birisidir. Bu dönemde tüm olumsuzluklara rağmen İslam dünyasında ortak bir kültür dili ve kültür birliği bulunmaktadır. Örneğin Endülüs'te kaleme alınan bir kitap Semerkand'daki bir âlim tarafından kolaylıkla anlaşılabilirdi. Şam'daki bir ilim adamı Türkistan'a gittiği zaman eğitim ve öğretimde bir güçlükle karşılaşmıyordu.⁶

Hasan b. Şâfi'nin yaşadığı dönemde toplum İslâm hukuku kurallarıyla idare edildiği ve hükümdarlar Haçlılara ve Batınîliğe karşı fıkıh alimlerinin büyük desteklerine ihtiyaç duydukları için özellikle fıkıh ve hadis medreselerde en çok rağbet gören ilimlerden olmuşlardır. Edebiyat, inşa sanatı, tıp, matematik ve takvim oluşturma ilimlerine de büyük önem verilirdi.⁷

Hicrî V. asır sonları ile h. VI. asırda öğretim kırâat ve semâ metotlarıyla yapılırdı. Bütün ilimlerde klasik devre müelliflerinin eserleri revaçtaydı. Bir âlim klasik dönem eserlerinden ne kadar fazlasını okur ve hocalarından bu okuduğu eserleri okutma izni alabilirse öğrenciler tarafından o kadar büyük teveccüh görürdü.⁸

Hasan b. Şâfi'nin yaşadığı devir her ne kadar çalkantılı geçse de alanında adından söz ettirmiş önemli âlimler yetişmiştir. Kıraat ilminde Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî (ö. 590/1194), hadiste İbn 'Asâkir (ö. 571/1176), es-Silefî (ö. 576/1180), fıkıhta es-Şâbûnî (ö. 580/1185), İbn 'Avf (ö. 580/1185), Kutbuddîn en-Nîsâbü'rî (ö. 578/1183), İbn Ebî 'Asrûn (ö. 584/1189), tasavvufta Ömer el-Mellâ (ö. 568/1173), el-Belhî (ö. 573/1178) gibi değerli âlimler yetişmiştir. Dil ve edebiyatta el-Hımyerî (ö. 573/1178), İbnu'l-Berrî (ö. 583/1187), el-Bunde'hî (ö. 584/1188), şiirde el-Ukberî et-Türkî (ö. 568/1173), Umârat el-Yemenî (ö. 569/1174), el-Vehrânî (ö. 577/1179), İbnu'd-Dehhan (ö. 580/1185), Usâme b. Munkız (ö. 584/1188), felsefede İbnu's-Sâiğ (ö. 579/1184), es-Suhreverdi (ö. 587/1191) dönemin en önemli âlimleri arasında sayılmaktadırlar.⁹ Kısaca ifade etmek gerekirse

⁵ İbnu'l-Eşîr, *el-Kâmil*, 11/559, 12/67-68; Geniş bilgi için bkz. Şeşen, *Eyyübîler*, 285-302.

⁶ İbn Hallikân, *Vefayât*, 4/204; Şeşen, *Eyyübîler*, 322-456.

⁷ İbn Hallikân, *Vefayât*, 4/204.

⁸ Birinci metotta talebe dersi okur ve anlatır, hoca onun eksik taraflarını tamamlardı. İkinci metotta ise hoca okur ve anlatır, talebe onu dinler, kitaptan takip ederdi. Gramerde Sibeveyh'in *el-Kitâb*'i, Ebu Ali el-Fârisî'nin *el-İdâh*'i, İbn Cinnî ve Abdülkâhir el-Cürçânî'nin eserleri, hadiste el-Kutub el-Sitte ve cüzler, Kelamda el-Eş'ârî ve el-Bakillânî, fıkıh'ta Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, eş-Şâfi, Ebû İshâk eş-Şirâzî, el-Gazâlî'nin eserleri, tıpta Hipokrat, Galinos, Ebû Bekr er-Râzî ve İbn Sinâ'nın eserleri en çok okunan klasik kitaplar arasındaydı. Bkz. Şeşen, *Eyyübîler*, 322-426.

⁹ İbn Hallikân, *Vefayât*, 6/191-192; Şeşen, *Eyyübîler*, 322-426.

gerekirse, Hasan b. Şâfi'nin yaşadığı yıllar her ne kadar siyâsî açıdan karışık bir dönem olsa da bir o kadar da ilmî açıdan verimli bir dönemdir denilebilir.

2. Hasan b. Şâfi'nin Hayatı

Hasan b. Şâfi'nin ismi ve nesebi konusunda klasik eserlerde çoğunlukla bir ihtilaf söz konusu değildir. Tam ismi Hasan b. Şâfi b. 'Abdullâh b. Nîzâr b. Ebî Hasan'dır.¹⁰ Kaynaklarda Hasan b. Ebî Hasan Şâfi,¹¹ Hasan b. Ebî Hasan,¹² Hasan b. Ebî Nîzâr, Hasan b. Şâlih¹³ gibi değişik isimlerle geçebilmektedir. Lakin en doğrusu Hasan b. Ebî Hasan Şâfi olmasıdır. Çünkü babasının adı Şâfi, künyesi ise Ebû Nîzâr'dır. Ayrıca Hasan b. Şâfi'nin öğrencileri, eserlerinde onun tam adını Ebû Nîzâr Hasan b. Ebî Hasan Meliku'n-Nuḥât şeklinde kaydetmişlerdir.¹⁴

Hasan b. Şâfi'nin künyesi tüm eserlerde "Ebû Nîzâr" olarak geçmektedir. Bu künyeyle meşhur olmuştur.¹⁵ Ancak Nîzâr isminde bir oğlunun varlığına ulaşamamıştır. Bu künyeyle anılması sebebi ya kaynaklarda geçmeyen Nîzâr isminde bir oğlu olması ya da bu künye ile meşhur olmasıdır.¹⁶

¹⁰ Ebu'l-Faḍl Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-'Askalânî, *Nuzhetu'l-Elbâb fi'l-Elkâb*, thk. Abdülaziz Muhammed b. Salih es-Sedîrî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 2/195; Ebu'l-Fellâh İbn İmâd el-Ḥanbelî Ebu'l-Fellâh Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed el-'Akerî, *Şezerâtu'z-Zehab fi Ahbâri men Zeheb*, thk. Mahmud el-Arneûd - Abdulkadir el-Arneûd (Dimeşk: Dâru İbn Keşîr, 1406), 4/376; Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *Buḡyetul Vu'ât fi Tabâkâti'l-Luḡaviyyine ve'n-Nuḥât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Lübnan: Mektebetu'l-'Asriyyetu, ts.), 1/504-2/385; Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esmâi'l-Kutub ve'l-Funûn* (Beyrut: Dâru İhyâ'i-Turâsi'l-'Arabî, 1941), 1/391, 624,773, 815-2/1170, 1787, 1849; Abdulkadir b. 'Amr el-Bağdâdî, *Ḥizanetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab*, thk. Muhammed Nebil Tarîfî - Emil Bedî Ya'kûp (Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 1418), 3/197.

¹¹ Cemalettin Ebû Hasan Ali b. Yusuf İbnu'l-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât âlâ Enbâhi'n-Nuḥât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: ed-Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1406), 1/340.

¹² İbnu'l-Kiftî, *İnbâh*, 1/343; Amr b. Ahmed b. Hibetullah Ebî Cerâde el-Akîlî Kemalettin İbnu'l-'Adîm, *Buḡyetu't-Taleb fi Tarihi Haleb*, thk. Süheyl Zukâr (Dâru Fikri li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 2010), 5/2391; Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ' İrşâdu'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edîb* (Beyrut: Dâru Ğarbi'l-İslâmî, 1414), 2/319; İbn Ḥallikân, *Vefayât*, 2/327; Ebû Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şafî İbn 'Asâkir, *Tarihu Medineti Dimaşk ve Zikri Faḍlihâ ve Tesmiyeti min Ḥillihâ mine'l-Emâsîl*, thk. Amr b. Ğarâme el-'Umrevî (Dâru Fikri li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1415), 8/71.

¹³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2/1170.

¹⁴ Şemseddin Ebû Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003), 7/392; Ebubekir b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Kâdî İbn Keşîr, *Tabakatu's-Şafî'iyye*, thk. Abdülhalim Hân (Beyrut: 'Âlemu'l-Kütüb, 1407), 2/7; İbnu'l-'Adîm, *Buḡyetu't-Taleb*, 5/2390; İbn Ḥallikân, *Vefayât*, 2/327; Ahmed Hâşim es-Sâmerrâî, "Meliku'n-Nuḥât ve Mesâili'l-'Aşru'l-Mut'ibâtu ile'l-Ḥaşr", *Mecelletu't-Terbiyeti ve'l-İlim* (Samarra, 2011), 18/3.

¹⁵ İbn Hacer, *Nuzhe*, 2/195; İbnu'l-Kiftî, *İnbâh*, 1/343; el-'Akerî, *Şezerât*, 4/376; ez-Zehabî, *Târîh*, 7/392; İbnu'l-'Adîm, *Buḡyetu't-Taleb*, 5/2390-2391; el-Ḥamevî, *Mu'cem*, 2/319-498; Ebû Ḥayyân el-Endelûsî, *Tezkeratu'n-Nuḥât*, thk. 'Afîf Abdurrahman (Beyrut: el-Muessesetu'r-Risâle, 1406), 164-171,596-597; es-Suyûtî, *Buḡyetul Vu'ât*, 1/504; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1/624, 773, 2/1170,1849; el-Bağdâdî, *Ḥizane*, 3/403; İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Munîr Selim el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Arifin Esmâu'l-Muellifine ve Âsârû'l-Muannifin* (Beyrut: Dâru İhyâ'i-Turâsi'l-'Arabî, 1951), 1/279.

¹⁶ Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmî' fi Şerhi Cemî'l-Cevâmî'*, thk. Abdulhamit Hendâvî (Mısır: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, ts.), 1/423-2/50; İbn 'Asâkir, *Tarihu Medineti Dimaşk*, 8/71-76; el-Bağdâdî, *Ḥizane*, 3/403; İbn Keşîr, *Tabakatu's-Şafî'iyye*, 2/8; Ebû Muhammed Cemalettin Abdullah b. Yusuf b. Ahmed İbn Hişam el-Ensârî, *Muġni'l-*

İslam tarihinde alimler genellikle faziletine, ilmüne, ilimdeki yerine göre farklı lakaplarla anılmışlardır. Tüm âlimler göre değişik lakaplarla anılmışlardır. Hasan b. Şâfi'nin lakabı "Meliku'n-Nuḥât"tır. Kendisinin de başka lakaplarla anılmasına kızdığı ve "Meliku'n-Nuḥât" lakabıyla anılmak istediği rivayet edilmiştir. Nizamiye medresesine bir kitabını vakfederken kitabın üzerine "Umûmen âlimlerin husûsen nahivcilerin meliki Ebû Nîzâr" diye yazdığı nakledilmektedir. Ancak Hasan b. Şâfi'nin başka lakapları da vardır. Dil ve nahivde meşhur olduğundan "Naḥvî", nazım ve nesirde meşhur olduğundan "Lugavî" ve "Edib", Şâfi mezhebine mensup alimler arasında olduğundan "Fakîhu'l-'Usûlî", Bağdat'ta doğup büyüdüğü için "Bağdadî" ve ayrıca "Huccetu'l-'Arap" lakaplarıyla da anılmaktadır.¹⁷

Hasan b. Şâfi hicrî 489/1069 yılında Bağdat'tın batı kısmında Şari'u Dâri'r-Rakîk mahallesinde doğmuştur. Daha sonra Bağdat'ın batı kısmına taşınmış burada çeşitli ilimleri okuyup, medreselerde de nahiv ilmi okutmuştur.¹⁸

Hasan b. Şâfi'nin Bağdat'ta büyüdüğü yıllar ve ailesi hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak kendisinin geçimini sağlamak amacıyla Şemseddîn Hasan b. Şâlih Selmâ'nın hizmetinde çalıştığı bilgisi verilmektedir. Ayrıca babasının Bağdat tüccarlarından Hüseyin Urmevî'nin kölesi olması sebebiyle babasının isminin tam tespit edilemeyip sadece künyesinin tespit edilebildiği bilgisi geçmektedir.¹⁹

Kadim dönemin âlimleri bir âlimden ders alıp bilgi birikimlerini artırmak istediklerinde çoğunlukla hemen yola çıkarlar ve o ilim ya da âlimin bulunduğu şehir veya beldeye giderek bizzat yerinde o âlimden faydalanırlardı. Bu sayede ilmî birikimlerini çoğaltırlardı. Aynı zamanda edindikleri bu ilmî birikimlerini öğrencilerine aktarmak için icazet sahibi olurlardı. Çünkü o dönemde bir ilim adamı ne kadar çok hocadan ve ilmî alandan icazet almışsa öğrencilerin nezdinde o kadar muteber bir âlim olurdu. Bu durum Meliku'n-Nuḥât Hasan b. Şâfi için de geçerlidir. Onun hayatına bakıldığında hayatının büyük bir bölümünün ilmî amaçlı seyahatlerle dolu olduğu ve yaklaşık kırk yılının bu ilmî seyahatlerle geçtiği görülmektedir.²⁰

Hasan b. Şâfi ilk olarak doğmuş olduğu Bağdat şehrindeki medreselerin birinde nahiv ilmini okumuştur. Hicri 520 yılında 31 yaşında Vâsit şehrine giderek burada edebiyat ilmi ile ilgili çeşitli

Lebib 'an Kutubi'l-E'arîb, thk. Mazin Mubarek - Muhammed Ali Hamdullah (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 1/389; es-Sâmerrâî, "Meliku'n-Nuḥât", 18/5.

¹⁷ İbnu'l-Kıftî, *İnbâh*, 1/340-344; el-'Akerî, *Şezerât*, 4/376; ez-Zehebî, *Târîh*, 7/392; İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2390-2391; İbn Hacer, *Nuzhe*, 2/195; İbn Hâlikân, *Vefayât*, 2/327; el-Ḥamevî, *Mu'cem*, 2/319; el-Endelûsî, *Tezkıratu'n-Nuḥât*, 164, 596; es-Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, 1/504, 2/385; el-Bağdâdî, *Hızane*, 1/337, 3/403, 6/361-363, 9/150; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1/391, 624, 773, 815, 2/1170, 1849; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi*, 1/422-423, 2/50; İbn 'Asâkir, *Tarihu Medineti Dimaşk*, 8/71; İbn Keşîr, *Tabakatu's-Şafi'iyye*, 2/7-8; el-Bağdâdî, *Hedyyetu'l-'Arifin*, 1/279; es-Sâmerrâî, "Meliku'n-Nuḥât", 18/5.

¹⁸ İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2390-2391; el-Ḥamevî, *Mu'cem*, 2/319; İbn 'Asâkir, *Tarihu Medineti Dimaşk*, 8/71; İbn Keşîr, *Tabakatu's-Şafi'iyye*, 2/7; İbnu'l-Kıftî, *İnbâh*, 1/340-343; İbn Hâlikân, *Vefayât*, 2/327; es-Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, 1/504; es-Sâmerrâî, "Meliku'n-Nuḥât", 18/6.

¹⁹ İbnu'l-Kıftî, *İnbâh*, 1/340-343; el-Ḥamevî, *Mu'cem*, 2/319; İbn 'Asâkir, *Tarihu Medineti Dimaşk*, 8/71; İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2390-2391; es-Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, 1/504.

²⁰ el-Bağdâdî, *Hedyyetu'l-'Arifin*, 1/279; es-Sâmerrâî, "Meliku'n-Nuḥât", 18/7.

eğitimler almıştır.²¹ Vâsit şehrinden sonra Erbil şehrinde kısa bir süre kaldıktan sonra Bağdat'a geri dönmüştür.²² Daha sonra yine ilim öğrenmek üzere sırasıyla Şiraz, Horasan, Derğa, Kirman ve İsfahan şehirlerine giderek bu şehir ve beldelerde ilim tahsilinde bulunmuştur.²³ Daha sonra hicri 541 senesi ve ilerleyen yıllarda Hind, Gazne, Musul ve Halep şehirlerine ilmi yolculuklar yapmıştır. Halep şehrinde Nûreddîn Mahmûd Zengî'nin misafiri olarak ondan ikram ve hürmet görmüştür.²⁴ Halep'ten sonra Nûreddîn Mahmûd Zengî'nin himayesi ile Şam'a yerleşmiştir. Bu şehirden çok kısa bir süre ayrılmışsa da tekrar buraya dönerek hayatının sonuna kadar bu şehirde yaşamıştır.²⁵ Hasan b. Şâfi, Ebû'l-Abbâs el-Uşnihî'den Şafi fıkıhı dersleri almıştır. Şafililerle alakalı tabakât kitaplarında da ismi geçen âlimler arasındadır.²⁶

2.1. Hocaları ve Öğrencileri

Hasan b. Şâfi Arap dili ve fıkıh alanlarında önemli eserler vermiş ve sarf, nahiv, hadis, fıkıh ve fıkıh usulü gibi birçok ilim dalında alanında şöhret olmuş birçok hocadan ders almıştır.

Hasan b. Şâfi, Hanefiler'in baş kadılığını yapmış olan ve eserleri Iraklıların önemli başvuru kaynakları arasında yer alan Ebû Tâlib Nûru'l-Hudâ Hasan b. Muhammed b. Ali b. Hasan ez-Zeynebî el-Ḥanefî (ö. 512/1118)'den ilim tahsil etmiştir. Ebû Tâlib ez-Zeynebî'den hadis alanında eğitim almıştır. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Musa b. Uşhîn el-Uşnihî (ö. 515/1121)'den hadis ve Şafi fıkıhı alanlarında ders almıştır. Abdulkâhir el-Cürçânî'nin²⁷ öğrencisi olan Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Zeyd Muhammed b. Ali el-Faşîhî (ö. 516/1222)'den nahiv okumuş ve hocasından bu ilimde icazet alarak Bağdat medresesinde nahiv dersleri vermiştir. Ebû'l-Feth Ahmed b. Ali b. Burhân el-Hammâmî el-Bağdâdî (ö. 518/1124)'den Fıkıh usulü okumuştur. Şafiî âlimi olan Ebû'l-Feth Mecdu'ddîn Es'ad b.

²¹ İbnu'l-Kıftî, *İnbâh*, 1/341; el-Ḥamevî, *Mu'cem*, 2/498; İbn Keşîr, *Tabakatu's-Şafi'iyye*, 2/8; el-'Akerî, *Şezerât*, 4/376; ez-Zehebî, *Târîh*, 7/392; İbn Ḥallikân, *Vefayât*, 2/93; es-Sâmerrâî, "Meliku'n-Nuḥât", 18/7.

²² İbn Ḥallikân, *Vefayât*, 2/93.

²³ İbnu'l-Kıftî, *İnbâh*, 1/341; İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2391-2392; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 7/392; el-'Akerî, *Şezerât*, 4/376; İbn Ḥallikân, *Vefayât*, 2/93; el-Ḥamevî, *Mu'cem*, 2/319; es-Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, 1/504; İbn 'Asâkir, *Târîhu Medineti Dimaşk*, 8/72; İbn Keşîr, *Tabakatu's-Şafi'iyye*, 2/7-8.

²⁴ İbnu'l-Kıftî, *İnbâh*, 1/343; el-'Akerî, *Şezerât*, 4/376; İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2390-2392; İbn Ḥallikân, *Vefayât*, 2/93; el-Ḥamevî, *Mu'cem*, 2/319-418; İbn Keşîr, *Tabakatu's-Şafi'iyye*, 2/8; es-Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, 1/504; İbn 'Asâkir, *Târîhu Medineti Dimaşk*, 8/72.

²⁵ İbnu'l-Kıftî, *İnbâh*, 1/343; el-'Akerî, *Şezerât*, 4/376; ez-Zehebî, *Târîh*, 7/392; İbn Ḥallikân, *Vefayât*, 2/93; el-Ḥamevî, *Mu'cem*, 2/319-418; es-Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, 1/504; İbn 'Asâkir, *Târîhu Medineti Dimaşk*, 8/72; İbn Keşîr, *Tabakatu's-Şafi'iyye*, 2/8; İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2390-2392.

²⁶ el-'Akerî, *Şezerât*, 4/376; İbn Keşîr, *Tabakatu's-Şafi'iyye*, 2/807; es-Sâmerrâî, "Meliku'n-Nuḥât", 18/15.

²⁷ Abdülkahir el-Cürçani hakkında bilgi için bkz. Sedat Şensoy, *Abdülkahir el-Cürçani'de Anlam Problemi* (İstanbul: Detay Ofset, 2010).

Ebû Naşr b. Fađl el-Kureşî el-Mihenî (ö. 527/1133)'den mukayeseli hukuk ilmi hakkında ders almıştır. Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr el-Kayravânî (ö. ?)'den ise Kelam ilmi okumuştur.²⁸

Hasan b. Şâfi ilk olarak doğup büyüdüğü Bağdat şehrinde nahiv dersleri vermiştir. Daha sonra Vâsit ve Halep şehirlerinde uzun süre kalarak buralarda Arap edebiyatı alanında medreselerin edebiyat kürsülerinde dersler vermiştir.²⁹ Hasan b. Şâfi'nin hayatına bakıldığında birçok talebesinin olduğu görülmektedir. Bu öğrencilerinden “necm” künyesi ile meşhur Ebû Tâlib Hüseyin b. Muhammed b. Es'ad b. Hâlim el-Haneî el-Fakîh (ö.?) Halep'te Arap edebiyatı, Ebu'l-Mekârim Muhammed b. Abdulmelik b. Ebû Cerâde el-Halebî (ö.565/1169) edebiyat, Ebu'l-Feth Osman b. İsa el-Beledî el-Edîb en-Nahvî (ö. 599/1202), Hasan b. Şâfi'den nahiv dersleri almışlardır. İbn 'Asâkir ismiyle meşhur olan Hâfız Ebû Kâsım Ali b. Hasan (ö. 571/1175), Hasan b. Şâfi'yi kendi tarih kitabında zikrederek onu hocaları arasında zikretmiştir. Şumeym el-Hillî künyesi ile meşhur edebiyat, nahiv, lügat ve şiir alanlarında çalışmaları olan Ebu Hasan Ali b. Hasan b. 'Anter (ö. 601/1204) ve Ebû Bekir Abdullah b. Mansûr b. 'Imrân el-Bâkılânî el-Vâsîfî (ö. 593/1197) Hasan b. Şâfi'nin öğrencileri arasında ismi geçen alimlerdenidir. Yine Şerîf Ebû'l-Mehâsîn Fađl b. 'Akîl b. Osman el-Abbâsî ed-Dimeşkî (ö. ?) ve İbn Şirâzî künyesi ile meşhur Kadı Ebû'n-Naşr Muhammed b. Hibetullah b. Hibetullah b. Yahya b. Bindar b. Memîl ed-Dimeşkî (ö. 635/1237), Hasan b. Şâfi'den Dımaşk şehrinde yazmış olduğu şiirlerinden nakillerde bulunmuş öğrencilerindenidir. Arkaletu'l-Kelbî künyesiyle meşhur ve eleştirel yönü kuvvetli olan şair hocasını da iki beyitlik bir şiirle eleştirmiş olan Ebû'n-Nedâ Hassan b. Nemîr b. 'Acel el-Kelbî (ö. 567/1171) onun talebelerindedir. Ebû Abdullah Muhammed b. Ebi'l-Kâsım en-Nufûsî el-Mağribî (ö. ?) ise Hasan b. Şâfi'nin kendisinden İbn Cinnî'nin *el-Mulûkî fi't-Taşrif* kitabını okumuş ve bu kitabı okutmak üzere hocasından icazet almıştır.³⁰

2.2. Nûreddîn Mahmûd Zengî ile Münasebetleri

Musul Atabeyi İzzeddin Mes'ud b. Mevdûd'un (ö. 588/1193) oğlu olan Nûreddîn Mahmûd Zengî 569/1173 yılında doğdu. Babası vefat edince onun yerine yönetime geçmiştir.³¹

Hasan b. Şâfi, Halep şehrinde Nûreddîn Mahmûd Zengî'nin (ö. 607/ 1211) himayesi ile Şam şehrine yerleşmiştir.³² Kaynaklarda ikisi arasında geçen bir olay şu şekilde nakledilmektedir:

Hasan b. Şâfi Nûreddîn Mahmûd Zengî'nin misafiri olarak evine gittiğinde çok güzel bir kaftan görerek çok beğendi. Nûreddîn Mahmûd Zengî Hasan b. Şâfi'ye çeşitli hediyelerin yanında bu

²⁸ İbnu'l-Kıftî, *İnbâh*, 1/343; el-'Akerî, *Şezerât*, 4/376; ez-Zehebî, *Târîh*, 7/392; İbn Hâlikân, *Vefayât*, 2/93; el-Hamevî, *Mu'cem*, 2/319, 497; es-Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, 1/504; İbn 'Asâkir, *Târîhu Medineti Dımaşk*, 8/72; İbn Keşîr, *Tabakatu's-Şafi'iyye*, 2/8; İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2390-2392.

²⁹ İbn Hâlikân, *Vefayât*, 2/327; İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2390.

³⁰ İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2390, 2397-6/2745; el-Hamevî, *Mu'cem*, 3/494, 4/27; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmî*, 2/156; ez-Zehebî, *Târîh*, 7/392, 33/61, 39/316; İbn Keşîr, *Tabakatu's-Şafi'iyye*, 2/89; es-Sâmerrâî, “Meliku'n-Nuhât”, 18/10-11.

³¹ İbn Hâlikân, *Vefayât*, 1/193.

³² İbnu'l-Kıftî, *İnbâh*, 1/343; el-'Akerî, *Şezerât*, 4/376; ez-Zehebî, *Târîh*, 7/392; İbn Hâlikân, *Vefayât*, 2/93; el-Hamevî, *Mu'cem*, 2/319, 497; es-Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, 1/504; İbn 'Asâkir, *Târîhu Medineti Dımaşk*, 8/72; İbn Keşîr, *Tabakatu's-Şafi'iyye*, 2/8; İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2390-2392.

kaftanı da hediye etti. Hasan b. Şâfi buna çok sevinerek bu hediyeye gözü gibi bakacağını söyledi. O, ilerleyen günlerde daha önce hiç bilmediği bir çobana rastladı. Hasan b. Şâfi çobanın yanında bir müddet durdu. Bu çoban Hasan b. Şâfi'yi görünce onu işaret etmeden keçilerin içerisine girerek insanların en âlimi ve en cömerdi, ünü yayılmış, sıradan kıyafetle gezen bir emir ve çok kudretli bir insan içimizdedir. Haydi, gösterin onu bana deyince keçilerden birisi Hasan b. Şâfi'nin çantasını açtı. Onun ellerine ayaklarını koyup üzerine çıktı. Bu duruma çok şaşırıp sevinen ve yanında Nûreddîn Mahmûd Zengî'nin kendisine hediye ettiği kaftandan başka hiçbir şeyi olmayan Hasan b. Şâfi bu kaftanı keçi çobanına hediye etti. Bu olayı işiten Nûreddîn Mahmûd Zengî çok sinirlendi. "Çok beğendiğin kaftanı sana hediye etmemizi küçük mü gördün?" diyerek Hasan b. Şâfi'ye sitem etti. O da "efendim sizden özür diliyorum ve bunu size açıklamak istiyorum" diyerek şöyle cevap verdi: "Bu şehirde yüz binden fazla keçi var. Bugüne kadar bu keçiden başka benim kıymetimi anlayabilen bir keçi olmadı. Ben de onu bu şekilde ödüllendirdim" diye cevap verdi. Bunu duyan Nûreddîn Mahmûd Zengî bu olaya çok güldü ve Hasan b. Şâfi'ye cevap vermeden oradan ayrıldı.³³

2.3. Kişiliği

Hasan b. Şâfi, ilim dünyasında kişiliği hakkında gerek olumlu gerekse olumsuz yönde en çok konuşulan âlimler arasında kabul edilebilir. Kaynaklarda onun kişiliği hakkında birçok rivayete rastlamak mümkündür.

Onunla ilgili olumlu ifadelerin çoğunluğu eserlerinin eşsizliği üzerinedir. Hasan b. Şâfi'nin kişiliği hakkında da bazı olumlu ifadeler kullanılmıştır. O, eline geçen bir şeyi arkadaşlarına ve komşularına dağıtıp kendisine hiç bir şey bırakmayacak kadar hayır yapmayı seven birisidir. Ayrıca o, dostlarına ve arkadaşlarına sürekli iyilik yapmayı tavsiye eden bir mizaca sahiptir. Bunun yanında Hasan b. Şâfi; saygıdeğer, sağlam inançlı, dünyalık metadan uzak duran, çok faziletli ve ilmi yönü kuvvetli bir âlimdir.³⁴

Hasan b. Şâfi karakterli bir kişilik yapısına sahip olup aklından geçeni dili ile ifade etmekten çekinmezdi. Daha önceki devirlerde yaşamış ve kendi devrinde yaşayan âlimler hakkında onları yüceltici ifadeler kullanmazdı. Kendi ilmî üstünlüğünden bahsetmeyi severdi. Belki de bu karakterinden kaynaklanan bir durumun gereği olarak devrindeki birçok âlim ile arasında münakaşalar söz konusu olmuştur. Ahmet b. Münir (ö. 548/1153), İbn Munekkâ (ö. 622/1225), el-Bâhilî (ö.570/1174), Şerif el-Vâsiṭî (ö.?), İbn Sûfi (ö. 547/1161) ve Arkale el-Kelbî (ö.567/1171) gibi isimlerle yaşadığı anlaşmazlıklara kaynaklarda yer verilmektedir.³⁵

³³ İbnu'l-'Adîm, *Buḡyetu't-Taleb*, 5/2399; ez-Zehebî, *Târîḫ*, 39/316-317; el-Ḥamevî, *Mu'cem*, 2/498; es-Sâmerrâî, "Meliku'n-Nuḥât", 18/15.

³⁴ İbnu'l-Kıffî, *İnbâh*, 1/341-345; İbnu'l-'Adîm, *Buḡyetu't-Taleb*, 5/2399; ez-Zehebî, *Târîḫ*, 7/392, 39/316-317; el-Ḥamevî, *Mu'cem*, 2/497-498; İbn 'Asâkir, *Târîḫü Medineti Dimaşk*, 8/76; es-Sâmerrâî, "Meliku'n-Nuḥât", 18/15, 20.

³⁵ İbnu'l-'Adîm, *Buḡyetu't-Taleb*, 5/2396/2397; el-Ḥamevî, *Mu'cem*, 2/496, 500, 501; es-Sâmerrâî, "Meliku'n-Nuḥât", 18/17-20.

Hasan b. Şâfi'nin kimseden asla yardım kabul etmeyen gururlu bir kişiliği vardır. Örneğin; ünlü kıraat âlimi eş-Şehrezûrî (ö. 550/1156) ile beraber Es'ad İbn Ebî Naşr el-Mihenî'den ders almışlar ve daha sonraki hayatlarında arkadaşlıklarını devam ettirmişlerdir. Hasan b. Şâfi hapse düştüğü bir sırada eş-Şehrezûrî ona yardım teklif etmiş ancak o bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine eş-Şehrezûrî hapisten çıktığında ona “Vallahi sanki sen benim arkadaşım, şeyh Es'ad senin hocan değilmiş gibi davrandın” diyerek sitem etmiştir.³⁶

İbnu'l-'Adîm, eş-Şîrâzî'den nakille Hasan b. Şâfi hakkında şöyle demektedir; “O, sağlam inançlıdır. O, fazileti açık olan, lafızları sağlam olan güzel şiir yazan birisidir.”³⁷ İbnu'l-Kiftî ise Hasan b. Şâfi'nin kişiliği hakkında şöyle demektedir: “Dostu ve düşmanı onun faziletine şahit, her durumda hazırcevap olan, temiz olanı talep edip dünyalıklara hırs göstermeyen karakterde birisidir.”³⁸

2.4. Vefatı

Ebû Nîzâr Hasan b. Şâfi'nin vefat ettiği ay ve yılda bütün kaynaklar görüş birliği içerisinde. Sadece vefat ettiği gün hakkında çeşitli rivayetler mevcuttur. O, 8 Şevval Salı günü vefat etmiş, Çarşamba günü defnedilmiştir. Diğer bir rivayette ise 9 Şevval günü vefat ettiği ifade dilmektedir.³⁹ H. 568 yılında yaklaşık otuz yıldır yaşadığı Şam şehrinde Babu's-Şağîr kabristanlığına defnedilmiştir. Öldüğü yılda Şam şehri Abbâsilerin elinde idi. Abbâsilerin başında el-Muktefi Liemrillâh (ö. 566/1170) vardı.⁴⁰

Hasan b. Şâfi'nin ilginç hayatı hakkında onun ölümünden sonra gerçekleşen bazı olaylar da anlatılmıştır. Ölümünden sonra anlatılan olaylardan bazıları şu şekildedir:

İbn Şîrâzî onu vefatından sonra rüyasında gördü. Durumun nedir diye sordu. Ben burada edebî şiirler irad ediyorum dedi. Ona, bu şiiri söyleyebilir misin? dedim. O da bana şiiri aktardı. [Münserih];

1	يَا هَدِيهِ أَقْصَرِي عَنِ الْعَذْلِ	فَلَسْتُ فِي الْحَقِّ وَبِكَ مِنْ قِبَلِي
2	يَا رَبِّهَا قَدْ أَتَيْتُ مُعْتَرِفًا	بِمَا جَنَّتَهُ يَدَايَ مِنْ زَلِّ
3	مَلَانَ كَفِّ مَنْ كَلَّ وَأَثَمَةَ	صِفْرَ يَدِ مَنْ مَحَاسِنِ الْعَمَلِ
4	فَكَيْفَ أَخْشَى نَارًا مُسْعِرَةً	وَأَنْتَ يَا رَبِّ فِي الْقِيَامَةِ لِي

³⁶ İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2398; es-Sâmerrâî, “Meliku'n-Nuḥât”, 18/16.

³⁷ İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2399; İbn Ḥallikân, *Vefayât*, 2/327; es-Sâmerrâî, “Meliku'n-Nuḥât”, 18/21.

³⁸ İbnu'l-Kiftî, *İnbâh*, 1/344; es-Sâmerrâî, “Meliku'n-Nuḥât”, 18/21.

³⁹ el-Ḥamevî, *Mu'cem*, 2/319; es-Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, 1/505.

⁴⁰ İbnu'l-Kiftî, *İnbâh*, 1/341, 343, 345; İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2400; ez-Zehebî, *Târîh*, 39/316; İbn Ḥallikân, *Vefayât*, 2/93; İbn 'Asâkir, *Târîhu Medineti Dimaşk*, 8/76; el-Ḥamevî, *Mu'cem*, 2/319; es-Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, 1/505; İbn Keşîr, *Tabakatu's-Şâfi'yye*, 2/8; es-Sâmerrâî, “Meliku'n-Nuḥât”, 18/23.

1. Ey namert kişi beni kınamayı bırak! Yazık sana ki benimle ilgili gerçeği bilmiyorsun.
2. Ey Rabbimiz ellerimle yaptığım hataları itiraf ederek geldim.
3. Avuçlarım her türlü günahla dolu. Ellerim iyi amellerden tamamen boş.
4. Sen kıyamette benden taraf olduğun halde, tutuşturulmuş ateşten (cehennem) ben nasıl korkayım.

Şiirden anlaşılacağı üzere şairin arkasından onun kınanmaması gerektiğini ve kendisinin tüm günahlarından Allah'a tövbe ettiğini ve Allah'ın da onun tövbesini kabul ettiğini ve bu sebeple cehenneme girmekten korkusunun olmadığını ifade etmektedir. İbn Şirâzî rüyamda bu şiirden sonra Allah'ın kendisini cennete kattığını da bana bildirdi demiştir.⁴¹ Yine hicri 597 senesinde Ebu's-Seha şöyle demiştir: Ben Hasan b. Şâfi'yi rüyamda gördüm ve sadece iki beytini hatırladığım bir şiiri bana okudu. Hatırladığı beyitler şu şekildedir. [Recez];⁴²

فَإِنْ	نَحْنُ	التَّعِينَا	قَبْلَ	مَوْتِ	شَقِينَا	النَّفْسُ	مِنْ	أَلَمِ	العَابِ	1
وَإِنْ	أَلْوَى	بِنَا	أَيْدِي	الْمَنَائِيَا	فَكَمْ	مِنْ	حَسْرَةٍ	تَحْتَ	الترَابِ	2

1. Eğer biz ölümden önce (günahlardan) sakınırsak, nefsimizi azabın acısından kurtarırız.
2. Eğer ölümlerin elleri bizleri yakalarsa, toprağın altında nice üzüntü ve keder vardır.

Şiirden anlaşılacağı üzere Hasan b. Şâfi'nin hayatta iken günahlardan sakındığı ve öldükten sonra artık insanın yaptığı kötü işlere üzüntüsünün fayda vermediği ifade edilmektedir.

3. Hasan b. Şâfi'nin Arap Dilindeki Yeri

Hasan b. Şâfi kendisini Arap dili alanında otorite olarak kabul etmektedir. Bunun yanında onun kendisinden önce yaşamış büyük dil âlimlerini öven ifadeler kullanmaktan kaçındığı da görülmektedir. Örneğin; “Sibeveyh mi? O benim tebaamdandır. İbn Cinnî yaşasaydı benim örtümü taşıyan bir çirak olurdu” gibi ifadeler kullandığı kaynaklarda geçmektedir.⁴³ Bu ifadelerden Hasan b. Şâfi'nin kendisini, geçmiş nahiv ulemasından daha yüksekte gördüğü anlaşılmaktadır. Bir derste Hasan b. Şâfi, Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî hakkında ileri geri konuşmuştur. Öğrencilerinden birisi “Efendim siz onlar hakkında kötü konuşursanız nahivcilerin meliki olarak siz de küçük düşersiniz.” demiştir. Bunun üzerine doğru söyledin, bir daha onlar hakkında asla ileri geri konuşmayacağım diyerek cevap vermiştir.⁴⁴

⁴¹ el-Ḥamevî, *Mu'cem*, 2/319; es-Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, 1/505; İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2400; es-Sâmerrâî, “Meliku'n-Nuḥât”, 18/24.

⁴² İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2400; es-Sâmerrâî, “Meliku'n-Nuḥât”, 18/24.

⁴³ İbnu'l-Kıffî, *İnbâh*, 1/344; el-'Akerî, *Şezerât*, 4/376; el-Ḥamevî, *Mu'cem*, 2/497; es-Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, 1/505; es-Sâmerrâî, “Meliku'n-Nuḥât”, 18/20.

⁴⁴ İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2390; el-Ḥamevî, *Mu'cem*, 2/498; es-Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, 1/505; es-Sâmerrâî, “Meliku'n-Nuḥât”, 18/16.

Hasan b. Şâfi yine kendisini zamanının en ileri düzeydeki dircisi kabul ettiğinden kendisinin meliklerin seviyesinde muamele görmeyi hak ettiğini düşüncüğü anlaşılmaktadır. Örneğin bir defasında o, Gazne'ye gittiğinde Gazne meliki ile görüşmek istedi. Gazne melikinin adamları, en yüksekte Gazne melikinin koltuğu onun aşağısında vezirin koltuğu olur, vezirin altında ise kimse oturamaz şeklinde onu uyararak Gazne melikinin yanına girmesine izin verdiler. Gazne melikinin elini öpmek için ayağını vezirin koltuğuna dayayarak melikin koltuğuna tutundu. Bir melik için bir melikin ayağa kalkması gerekir ey melik diyerek Gazne melikine doğru hareket etti. Gazne meliki bunun üzerine ayağa kalktı ve melik koltuğuna beraber oturdular.⁴⁵

İlim adamları tarafından Hasan b. Şâfi hakkında yapılan değerlendirmelerin genellikle onun eserlerinin Arap dili açısından değeri üzerine olduğu görülmektedir. Hasan b. Şâfi'nin zeki olduğu, bilgisi ve fazileti hakkında zamanının âlimleri ittifak etmişlerdir. Eserlerde nazım ve nesir alanlarında maharetli birisi olarak kaydedilmektedir. Zamanın âlimleri onun ilmî yönünü açıklarken; çok iyi bir nahivci, iyi bir fıkıh usulcüsü ve fasih konuşan birisi gibi ifadelerle onu tanımlamışlardır. Ayrıca nahiv ilminde yeni ve farklı görüşlere yer verdiği ve yeni şiirler ortaya koyduğu için "Huccetu'l-'Arab" olarak da vasıflandırıldığı olmuştur.⁴⁶

Zamanın ilim insanları tarafından onun üstün bir ilmî yönü olduğu anlatılırken şöyle söylenirdi; "O, fakih, nahivci, lügatçi, şair ve nesir yazarıdır. Risale ve şiiri güzel yazan, nahiv ve dil ilminde çok bilgili birisidir."⁴⁷

İbnu'l-Kıftî ise Hasan b. Şâfi hakkında şöyle demektedir: "Başka hiçbir âlime ihtiyaç duymayacak derecede kalemi kuvvetli, aciz bırakan bir nazma, hayrete düşüren bir nesre ve karşısındaki anlamadan onunla oynayan bir mizah anlayışına sahiptir."⁴⁸

Hasan b. Şâfi muasırları içerisinde ister orijinal olsun ister olmasın muhtelif konularda çok sayıda eser veren âlimler arasındadır. Bunların büyük bir bölümünü Arap diline dair yazdığı eserler teşkil etmektedir. Hasan b. Şâfi ayrıca kaynak kitaplarda Şam'da yaşayan en önemli âlimler arasında zikredilmiştir.⁴⁹

Hasan b. Şâfi çoğunluğu Arap dili olmak üzere değişik ilim dallarında birçok eser bırakmıştır. Bu, onun ilmî yönden ne kadar kuvvetli olduğunun bir göstergesidir.⁵⁰ Eserlerinin çoğunluğu Arap dili alanındadır. Ayrıca o Arap dili alanında kendisini zirvede olan bir âlim olarak kabul etmektedir. Bu durum onun bu alandaki bilgisine çok güvendiğinin ve dolayısı ile bu alanda yazmış olduğu eserlere büyük önem verdiğinin bir göstergesidir.

⁴⁵ İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2399; es-Sâmerrâî, "Meliku'n-Nuḥât", 18/16.

⁴⁶ İbnu'l-Kıftî, *İnbâh*, 1/341, 344, 345; ez-Zehebî, *Târîḥ*, 7/392; el-'Akerî, *Şezerât*, 4/376; el-Ḥamevî, *Mu'cem*, 2/497; İbn Ḥallikân, *Vefayât*, 2/327; es-Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, 1/505; es-Sâmerrâî, "Meliku'n-Nuḥât", 18/20.

⁴⁷ İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2390; es-Sâmerrâî, "Meliku'n-Nuḥât", 18/20.

⁴⁸ İbnu'l-Kıftî, *İnbâh*, 1/344.

⁴⁹ İbn Ḥallikân, *Vefayât*, 2/327; es-Sâmerrâî, "Meliku'n-Nuḥât", 18/15.

⁵⁰ el-'Akerî, *Şezerât*, 4/376; ez-Zehebî, *Târîḥ*, 39/316; İbn Ḥallikân, *Vefayât*, 2/93; İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2397; İbn Keşîr, *Tabakatü's-Şafi'iyye*, 2/8; es-Sâmerrâî, "Meliku'n-Nuḥât", 18/12.

Hasan b. Şâfi'nin Arap dili alanındaki Sarf ilmine dair eserleri tek cilt olan *Taşrîf* ve büyük bir ciltten oluşan *el-Muktesid fi İlmi't-Taşrîf*'tir. Nahiv ilmine dair ise iki ciltten oluşan *Kitâbu'l-Hâvî fi'n-Nahv*, tek ciltten oluşan ve okurları tarafından çok beğenildiği bilgisi kaynaklarda geçen *el-'Umde fi'n-Nahv* ve *el-Muntehâb fi İlmi'n-Nahv* zikredilebilir. Yine Arap dilinde on mesele hakkında yazılan bir eser olan ve İbn Hıbbân (ö. 561)'a ait olduğu iddia edilen ancak araştırmacılar tarafından Hasan b. Şâfi'ye ait olduğu kanıtlanmış olan *el-Mesâilu'l-Aşru'l-Mut'ibâtu ile'l-Ḥaşri* isimli eseri bulunmaktadır. Ayrıca el-Harîrî'nin *Makâmât*'ı niteliğinde olan ve eserinde Harîrî'nin *Makâmât*'ını "akıl dışı ve yalan bilgilerle doludur" diyerek eleştirdiği aktarılan *Makâmât* isimli bir eseri de bulunmaktadır.⁵¹

Hasan b. Şâfi'nin Arap dili ve edebiyatı dışındaki eserleri ise iki cilt olan ve kırâat ilmine dair *Uslûbu'l-Hak fi Ta'lîli'l-Kirâati'l-'Aşri ve Şeyu'n-mine's-Şevâz*, *Usulu'd-Dîn*, iki cilt olan *Usulu'l-Fıkh*, birçok ciltten oluştuğu ve kırk veya yüz kırk risaleden oluştuğuna dair rivayetler bulunan *Tezkiretu's-Seferiyye*, kaynaklarda zamanın ilim adamları tarafından oldukça beğenildiği zikredilen ve Şâfi fikhî hakkında iki ciltten oluşan *el-Hâkim*, *Muhtaşar fi Usulu'd-Dîn* ve *Muhtaşar fi Usulu'l-Fıkh* isimli eserleridir.⁵²

Hasan b. Şâfi Arap dilinin nahiv ve şiir dalları dışında sarf ilmi hakkında da eserlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak onun bu eserleri elimize ulaşmadığından ve herhangi bir eserde nakledilmediğinden sarf ilmindeki önemine dair bir bilgi aktarma imkanı bulunmamaktadır. Yine kaynak eserlerde nakledilen bilgilerde Arap dilinin nahiv ve şiir dışındaki alanlarına dair onunla ilgili bilgilerin çok az ve yetersiz olduğu da görülmektedir. Bu sebeple edinilen bu bilgiler çerçevesinde onun Arap dilinde nahiv ve şiirdeki yerine işaret edilmekle yetinilecektir.

3.1. Hasan b. Şâfi'nin Nahiv İlmindeki Yeri

Hasan b. Şâfi kendisini nahiv alanında otorite olarak kabul etmektedir. Bu durum kendisine "Meliku'n-Nuḥât" denilmesi ve kendisinin de bu lakapla anılmak istemesinden de anlaşılmaktadır.⁵³

Onun nahiv ilmindeki bazı görüşlerinin başka kaynaklardan bize aktarılmasını "*el-Mesâilu'l-Aşru'l-Mut'ibâtu ile'l-Ḥaşri*" isimli eseri sağlamıştır. Bu kitap onun Arap dilindeki en zor on nahiv meselesi hakkında kendi görüşlerini kaleme aldığı bir eserdir. Hasan b. Şâfi'nin nahiv ilmindeki

⁵¹ İbnu'l-Kıftî, *İnbâh*, 1/343-344; ez-Zehebî, *Târîh*, 7/392; İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2392, 2395; el-Hamevî, *Mu'cem*, 2/319, 494; es-Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, 1/505; İbn 'Asâkir, *Târîhu Medineti Dimaşk*, 8/72; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-Arifin*, 1/279; es-Sâmerrâî, "Meliku'n-Nuḥât", 18/12-15.

⁵² İbnu'l-Kıftî, *İnbâh*, 1/343-344; İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2392; ez-Zehebî, *Târîh*, 15/392; el-Hamevî, *Mu'cem*, 2/319, 494; el-Bağdâdî, *Hızane*, 1/279; es-Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, 1/505; İbn 'Asâkir, *Târîhu Medineti Dimaşk*, 8/72; es-Sâmerrâî, "Meliku'n-Nuḥât", 18/12-13.

⁵³ İbnu'l-Kıftî, *İnbâh*, 1/340-344; el-'Akerî, *Şezerât*, 4/376; ez-Zehebî, *Târîh*, 7/392; İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2390-2391; İbn Ḥallikân, *Vefâyât*, 2/327; el-Hamevî, *Mu'cem*, 2/319; el-Endelûsî, *Tezkiratu'n-Nuḥât*, 164, 596; es-Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, 1/504, 2/385; el-Bağdâdî, *Hızane*, 1/337, 3/403, VI/361-363; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1/391, 624, 773, 815, 2/1170, 1849; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmî*, 1/422-423; İbn 'Asâkir, *Târîhu Medineti Dimaşk*, 8/71; İbn Keşîr, *Tabakatu's-Şafi'iyye*, 2/7-8.

görüşlerini içeren bu eser bize ulaşmamıştır. Ancak kendisinden sonra gelen nahiv âlimleri kendi eserlerinde onun nahiv ilmindeki görüşlerine yer vermişlerdir. Bu eserler aracılığıyla onun nahiv ilmi hakkında bazı görüşleri günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu kaynakların en önemlisi Hasan b. Şâfi'nin *el-Mesâilu'l-'Aşru'l-Mut'ibâtu ile'l-Ḥaşri*" eserine cevaben yazılan İbnu'l-Berrî (ö. 582/1187)'nin "*el-Mesâilu'l-'Aşru'l-Mut'ibâtu ile'l-Ḥaşri*" eseridir. Bu çalışma sayesinde onun görüşlerinden bazıları günümüze kadar ulaşmıştır. Bu eser Hasan b. Şâfi'nin nahiv ilmindeki görüşlerinin bize ulaşmasını sağlayan en önemli kaynaktır. İbnu'l-Berrî, Hasan b. Şâfi'nin Arap dilindeki on mesele hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Ancak bu eserde de onun nahiv hakkındaki bu görüşlerine kısaca değinildiği ve açıklama yapılmadığı görülmektedir. O, Hasan b. Şâfi'nin iddialarını çoğunlukla kabul etmemiş ve bu konulardaki kendi görüşlerini ortaya koymuştur.⁵⁴

Hasan b. Şâfi'nin nahiv ilmindeki görüşlerinin bize ulaşmasını sağlayan diğer kaynaklar onun "*el-Mesâilu'l-'Asru'l-Mut'ibâtu ile'l-Ḥaşri*" isimli eserindeki tüm görüşlerine yer vermeyip sadece bazı görüşlerine değinmişlerdir. Bu eserler, Alemuddîn es-Seḥâvî'nin (ö. 643/1245) *Seferu's-Se'âde ve Sefiru'l-ifâde*'si, Ebû Ḥayyân el-Endelûsî'nin (ö. 745/1344) *Tezkiretu'n-Nuḥât*'ı ve Celâleddin es-Suyûtî'nin⁵⁵ (ö. 911/1505) *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv* isimli eserleridir.⁵⁶

Hasan b. Şâfi'nin nahiv ilminde kendi bilgisine güvendiği ve bu doğrultuda da bu ilimde en zor konular arasında kabul edilen Mesâilu'l-'Aşr konusunda kendi görüşlerini ortaya koyduğu ve Arap dili alimlerinde bu görüşlerin kabul ya da ret yönünde fikir beyan edildiği görülmektedir. Onun bu konu hakkındaki görüşlerine değinmek onun Arap dilindeki önemini anlamamız açısından önem arz etmektedir.

Hasan b. Şâfi'nin Arap dilindeki on mesele hakkındaki görüşlerine yukarıda bahsettiğimiz eserler üzerinden değinilecektir. Bu eserlerin en önemlisi Hasan b. Şâfi'nin Arap dilindeki on mesele hakkındaki görüşlerine yer veren İbnu'l-Berrî'nin "*Cevâbu Mesâili'l-'Aşr*" adlı eseridir. Bu eserdeki onun bazı görüşleri şu şekilde sıralanabilir:

“أَيُّدُكُمْ أَتَكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَتَكُمْ مُخْرَجُونَ” “O, öldüğünüz, toprak ve kemik hâline geldiğiniz zaman sizin tekrar mutlaka (diriltilip) çıkarılacağınızı mı vaat ediyor?”⁵⁷ ayetinde Hasan b. Şâfi'ye göre birinci نِ نİN haberi yoktur ve إِ نİN amil olarak gelmiştir görüşünü savunmaktadır. Ancak diğer nahiv âlimlerinin tamamı onun bu görüşünü reddetmişlerdir.⁵⁸

⁵⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Ebu'l-Vaḥş b. Abdulcabbar el-Mısrî İbni'l-Berrî, *Cevâbu'l-Mesâili'l-'Aşr*, thk. Muhammed Ahmed Dâli (Dimeşk: Dâru'l-Beşâiri li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri, 1418), 5.

⁵⁵ Bkz. Sedat Şensoy, “Suyûtî”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010).

⁵⁶ es-Sâmerrâi, “Meliku'n-Nuḥât”, 18/163; Bkz. Şensoy, “Suyûtî”.

⁵⁷ el-Mü'minun 23/35

⁵⁸ İbnu'l-Berrî, *Mesâili'l-'Aşr*, 5-8.

Hız Muhammed (sas) şöyle buyurmuştur: “مَنْ جَمَعَ مَالًا مِنْ نَهَائِشَ أَذْهَبَهُ اللَّهُ فِي نَهَائِرٍ” “Bir kimse zulmederek mal biriktirirse Allah o malı gereksiz yerlere gönderir (harcadır)”.⁵⁹ Hasan b. Şâfi'ye göre bu hadisi şerifteki “نَهَائِشَ” ve “نَهَائِرٍ” kelimelerinin aslı Arapça olup, “نَهَائِشَ” “karışık olan” manasında “هَوْشَ” kelimesinin çoğuludur. “نَهَائِرٍ” kelimesi de “mevcut olanın kesilmesi” manasında “نَهْرٍ” kelimesinin çoğuludur. Buna göre hadisin manası “Kim haram ve helallüğünü bilmeden karışık mal biriktirirse Allah o kazancı keser” anlamına gelmektedir. Ancak İbnu'l-Berrî, Hasan Sâfi'nin bu görüşünün hatalı olduğunu söylemektedir.⁶⁰

Bir Arap sözünde “نَيْسَ الطَّيِّبِ إِلَّا الْمِسْكُ” “Misk dışında güzel koku yoktur” denilmektedir. Bu atasözü cümlesinde Hasan b. Şâfi kıyasa aykırı bir kullanım olduğunu söylemiş ve es-Sirâfi ve Sîbeveyhi'nin bu sözle alakalı yorumlarını reddetmiştir. Hasan b. Şâfi burada kıyasa göre “الْمِسْكُ” kelimesinin harekesi “الْمِسْكُ” olarak gelmelidir şeklinde görüş beyan etmiştir.⁶¹

“وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَاةً” “Eğer (ölen) bir erkeğe kelale (çocuğu ve ana babası olmayan) yollu varis olunuyorsa”⁶² ayetinde Hasan b. Şâfi “كَلَاةً” kelimesinin i'rabı için mastar olmalıdır görüşünü beyan etmiştir. İsim olduğuna yönelik yapılan tüm nahiv yorumları için hatalıdır demiştir. İbnu'l-Berrî'ye göre, “كَلَاةً” kelimesinin i'rabı sorunu hala devam etmektedir. Hasan b. Şâfi'nin bu konudaki görüşünü kabul ya da ret yönünde bir değerlendirmede bulunmamıştır.⁶³

Sîbeveyhi ve nahivcilere göre شَوَى (kızartmak, pişirmek) fiilinin aslı “فَعْلُولُ” vezninde “شَوِي” dur. Bu fiilde sarf kaideleri gereği “ي” harfi “و” harfine dönüşüp “شَوُوِي” olur. “شَوُوِي” kelimesindeki birinci “و” harfi fethalanır, “شَوُوِي” şekline dönüşür. “شَوُوِي” kelimesindeki “و” harfinin nasb olmasından dolayı ikinci “و” harfi kesralanır ve “شَوُوِي” olur. “شَوُوِي” kelimesindeki üçüncü “و” harfi öncesi kesralı olduğu için “ي” harfine dönüşerek “شَوُوِي” haline alır. “شَوُوِي” kelimesi ise sondaki iki “ي” harfi idğam edilerek “شَوُوِي” haline dönüştürülür.⁶⁴ Ancak Hasan b. Şâfi diğer nahivcilerden farklı olarak “شَوَى” fiilinin aslının “فَعْلُولُ” vezninde “شَوِي” olduğunu fakat bu fiildeki iki tane “و” harfini “ي” harfleri ile birleştirmek için “و” harflerinin “ي” harfine dönüşüp “شَوِي” haline dönüştüğünü iddia etmiştir. Daha sonra “شَوِي” deki “ي” harflerinin bir araya gelmesinin kerahetinden dolayı birinci ve ikinci “ي” harfi “و” harfine dönüşerek “شَوُوِي” haline alır. “شَوُوِي” kelimesinde iki sakin bir araya geldiği için birinci “و” harfi fethalanır ikinci “و” harfi ise kendisinden sonraki iki “ي” harfi sükunlu olduğu için kesralanır. Biricisi sakin ikincisi harekeli olduğu için “ي” harfleri idğam edilerek “شَوُوِي” haline dönüştürülür şeklinde görüş beyan etmiştir.⁶⁵

⁵⁹ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs 'Amme'stehere mine'l-Eḥâdiş 'alâ Elsineti'n-Nâs*, thk. Ahmet Kalaş (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1405), 2/319.

⁶⁰ İbnu'l-Berrî, *Mesâilil-Aşr*, 35-36.

⁶¹ İbnu'l-Berrî, *Mesâilil-Aşr*, 39-53.

⁶² en-Nisa 4/12

⁶³ İbnu'l-Berrî, *Mesâilil-Aşr*, 57-65.

⁶⁴ İbnu'l-Berrî, *Mesâilil-Aşr*, 66.

⁶⁵ İbnu'l-Berrî, *Mesâilil-Aşr*, 66-73; es-Sâmerrâî, “Meliku'n-Nuḥât”, 18/179.

“أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ” “Rabbim bana çok şey lütfetti. Çünkü beni zindandan çıkardı”⁶⁶ ve “كَمَّ” “Şımarmış nice memleketi helak etmişizdir”⁶⁷ ayetleri hakkında dil âlimleri yaygın olarak kullanılan mananın aksine “أَحْسَنَ بِي” kelimesine “bana iyilik etti” yerine “bana lütfetti” manasını ve “بَطِرَ” kelimesine de “sevinmek” yerine “kerih olmak” manasını vermişlerdir. Hasan Sâfi bu iki ayette “أَحْسَنَ بِي” ve “بَطِرَ” kelimelerinin anlamlarının bu şekilde olmadığını söyleyerek genel kabul görmüş manalarında kullanılması gerektiğini ileri sürmüştür.⁶⁸

Ulaşılan bilgiler ışığında onun herhangi bir dil ekolüne dahil olmadığı ve hakim dil anlayışının dışına çıkan nahiv görüşlerinin olduğu görülmektedir. Hasan Sâfi'nin nahivciliği ile meşhur olması ve bu alanda kendisinin de iddialı görüşler ifade etmesine rağmen, onun nahiv ilminde on mesele hakkındaki görüşlerine yer veren İbnu'l-Berrî (ö. 582/1187)'nin “*el-Mesâilu'l-'Aşru'l-Mut'ibâtu ile'l-Haşri*” eserinde onun görüşlerine çok kısa değinilmiş, onun gerekçeleri ifade edilmemiş ve bizden farklı düşünmektedir denilmekle kısaca geçitirilmiştir. Yazarın kendisi gibi düşünen nahivcilerin sebeplerine ise daha geniş yer verilmiştir. Bu sebeple onun nahiv hakkındaki görüşlerini ayrıntılı olarak ele almak zorlaşmaktadır. Bu durumun yazarın Hasan b. Şâfi'nin nahiv hakkındaki görüşlerine katılmamasından kaynaklandığı düşünülebilir.

3.2. Şiiri

Bir âlimin Arap dili ve edebiyatı alanındaki yerini gösteren en büyük delillerden birisi onun yazmış olduğu şiirlerdir. Hasan b. Şâfi de şiir yönü kuvvetli olan ve lafız olarak sağlam ve güzel şiirler ortaya koyan bir şairdir. Nazım ve nesir yönünden de dili çok iyi kullanan özellikle de nazım yönünden takdir edilen birisidir. Kendisinden bazı şiirler nakledilmiştir. Kendine ait bir dîvânı vardır. Hasan b. Şâfi'nin şiir dîvânı şu anda mevcut olmamakla birlikte değişik kaynaklarda birkaç şiirine yer verildiği görülmektedir.⁶⁹ Ancak bize aktarılan bu şiirler çok az sayıda olup onun şiir üslubunu ortaya koyabilecek nitelikte ve sayıda değildir. Şiirlerinin çoğunluğunda Nebi (as)'ın övgüsü konusunu işleyen bir şair olduğu kaynaklarda ifade edilmekte ve bazı beyitleri nakledilmektedir. Peygambere olan sevgisini ve övgüsünü işlediği naatı Tanane Kasidesi bunlardan birisidir. İbn Şirâzî'den nakille bu naatı şöyledir. [Tavil];⁷⁰

يُؤْمِلُهُ زَارَ السَّبِيِّ مُحَمَّدًا

إِذَا زَارَ مَفْشُونَ بِدُنْيَاهُ مَالِكًا 1

كَرِيمُ الْعَرَى طَلَّقَ النَّبِيَّةَ أَوْحَدًا

أَلَا دَيْمُوا مَوْقَ الْهُدَا بَاهِرَ الْعُلَى 2

وَرَامُوا هُدَاهُ كَانَ مِنْهُ لَهُمْ هُدَا

إِذَا الْمَأَلُ الْأَعْلَى تَنَاجَوْا بِدِرْكَوهِ 3

⁶⁶ Yûsuf 12/100

⁶⁷ el-Kasas 28/58

⁶⁸ İbnu'l-Berrî, *Mesâilu'l-'Aşr*, 73-80.

⁶⁹ İbnu'l-Kıffî, *İnbâh*, 1/344; İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2392; el-Ĥamevî, *Mu'cem*, 2/319; es-Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, 1/505; İbn 'Asâkir, *Tarihü Medineti Dimaşk*, 8/72; el-Bağdâdî, *Ĥizane*, 1/279; es-Sâmerrâî, “Meliku'n-Nuĥât”, 18/12.

⁷⁰ İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2394; İbn 'Asâkir, *Tarihü Medineti Dimaşk*, 8/74-75; es-Sâmerrâî, “Meliku'n-Nuĥât”, 18/22.

قَوَّافِي مَا يَمُنَّ غَيْرَكَ مَقْصِدًا	إِلَيْكَ رَسُولَ اللَّهِ يَمُنُّ نَاطِقًا ⁴
إِلَيْكَ بِمَدْحٍ لَا يَزَالُ مُخَلَّدًا	تَعَاوَضَ عَنْ مَنْ لَمْ يَزَلْ مُتَقَرِّبًا ⁵
بِغَيْبِ الَّذِي سَأَمَّا لَهُ وَتَرَدَّدًا	وَحَاشَاكَ يَا رَبَّ الْعَالَا أَنْ تَرُدَّهُ ⁶
بِذِكْرِكَ وَاسْتَيْقَنَتْ مُجْدًا وَسُودَّدًا	وَقَدْ وَأَبِيكَ الْخَيْرِ شَرَّفَتْ مُنْطِقِي ⁷
وَمِنَّا وَمَا اسْتَصْرَفْتَ عَنْ مُؤْمِنٍ رَدًّا	فَصَلَّى عَلَيْكَ اللَّهُ مَا شِئْتَ هَادِيًا ⁸

1. Bir âşik kendi içinde ona (Nebi'ye) gitme isteğine sahip olduğu zaman, Muhammed Nebi (as)'ı ziyaret edecektir.

2. Tek olan özü ile huzur veren, ilişkilerinde kerim olan ve azameti göz alıcı olan hüdanın pınarının aktığını görmüyor musun?

3. Melekler onu zikrederek münacatta bulunup onun hidayetini ram olduklarında, onlar hidayet bulurlar.

4. Ya Rasulallah senden başkasına gitmeyen kafiyelerimi başkasına değil sadece sana yönlendiriyorum (söylüyorum).

5. Allah'ım sana yakın olmaya devam eden kişiye bunun karşılığını ver. Çünkü sen, sonsuz övgüye layıksın.

6. Seni tenzih ederim ki ey yüce rabbim! Mürtetlik ve ölüm hariç her duaya icabet edersin.

7. Ey rabbim senin şan ve şerefini yakinen tattım. Senin zikrinle sözümü şereflendirdim.

8. Bizi ve her mü'mini doğru yola ileterek bizden yüz çevirmedin. Bundan dolayıdır ki Allah'ın salât ve selamı üzerine olsun.

Yine başka bir şiirde Nebi (as)'ın övgüsü konusunu işlediği naati şöyledir. [Basit],⁷¹

أَنْ يَسْتَجِيرَ بِعَلِيٍّ خَاتِمِ الرُّسُلِ	يَا قَاصِدًا يَغْرِبُ الْفَيْحَاءَ مُرْتَحِبًا ¹
مُدْحَتْ فِي آخِرِ الْأَعْصَارِ وَالْأَوَّلِ	خُذْ عَنْ أُخِيكَ مَقَالًا إِنْ صَدَعْتَ بِهِ ²
تَذُكِرُ الْفَخْرَ لَمْ يَصْدِفْ وَلَمْ يَمَلْ	قُلْ يَا مَنْ الْفَخْرُ مَوْقُوفٌ عَلَيْهِ فَإِنْ ³
سَبَعًا طِبَاقًا قَبِدَتْ كُلُّ ذِي أَمَلٍ	صَبِيْتُ إِذَا طَلَبْتُ غَايَاتَهُ خَرَقْتُ ⁴

⁷¹ İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 5/2392-2393; el-Ḥamevî, *Mu'cem*, 2/494; İbn 'Asâkir, *Tarihü Medineti Dimaşk*, 8/73; es-Sâmerrâî, "Meliku'n-Nuḥât", 18/22.

جِيرِيلَ عَمَّا لَهُ قَدْ كَانَ لَمْ يَطُلْ

عَلَوْتَ وَأَزْدَدْتَ حَتَّىٰ عَادَ مُتَبَدِّحًا 5

عَدَوْتَ شِيمَةَ سَبَطِ الْخَلْقِ مُبْتَهِلْ

وَعَدْتَ وَالْكَبِيرُ قَدْ نَأَىٰ عُلَاكَ فَمَا 6

لَدَيْكَ فَاقْبَلْ ثَنَاءً غَيْرَ مُنْتَحِلْ

أَتَتْكَ غُرُقَوَائِي الْمَدْحِ خَاصِعَةً 7

إِلَيْكَ أَوْ صَدَّ بِالْإِقْفَارِ عَنْ جَمَلْ

ثَنَاءً مَنْ لَمْ يَجِدْ وَجَنَاءَ تَحْمِيلُهُ 8

1. Ey Peygamberlerin sonuncusunun yüceliklerine sığınmayı umut ederek mis kokulu Yesrib'e doğru yola çıkmış kişi!

2. Eğer bu dilediğini yapabilirsen kardeşinden şu sözü (Hz. Peygamber'e) götür: (Ey Peygamber!) Sen asırların başında da sonunda da övülmüşsün.

3. (Ve ona) şöyle de: Ey övünmenin kendisinde konakladığı kişi! Zira övünme söz konusu olduğunda o (övünme) tesadüfen olmaz ve yolundan da sapmaz.

4. (Senin) öyle bir güzel şöhretin var ki bu şöhretin son noktası istenip aranacak olursa, (bilysin ki bu şöhret) yedi kat göğü geçip gitmiş ve onu ümit edenlerin hepsini ardında bırakıp üstün gelmiştir.

5. Sen yüceldin ve bu yücelikte öyle ilerledin ki Cebrail bile daha önce kendisinin önüne hiç geçilmediği halde bulunduğu makamı terk ederek geri döndü.

6. (Sonra) büyüklük senin yüceliklerinin peşinden gelirken sen döndün de niyaz edip duran güzel bir huyun mizacından öteye geçmedin.

7. Seni öven dizelerimin en seçkinleri, önünde boyun eğerek sana geldi. (Bu dizeleri) kendine mal edip sahiplenmeyeceğin (başkasına ait olmayan ve zaten tamamı sadece senin zatına mahsus olan) bir övgü olarak kabul et!

8. Onları sana getirecek kuvvetli dişi develer bulamamış ya da cümlelerin yetersizliği kendisine engel olmuş bir övgü olarak...

Hasan b. Şâfi'nin şiir dîvânının olması onun değişik konularda ve usluplarda şiir yazmış olabileceğine işaret etmektedir. Edinilen bilgilere göre o, nazım yönünden de dili çok iyi kullanan bir şairdir. Kaynaklarda aktarılan şiirlerinin tümünde Nebi (as)'ın methi konusunu işlemektedir. Bu durum onun en beğenilen şiirlerinin bu tür şiirleri olduğunu göstermektedir. Yine bu dönemde Nebi (as)'ın methi konusunun şiirlerde öne çıkan bir konu olduğu yargısına bizi ulaştırabilir. Ancak bize aktarılan birkaç şiiri, onun şiiri hakkında da yeteri kadar yorum yapmayı zorlaştırmaktadır.

Sonuç

Bazı İslam âlimleri diğer ilimlere nazaran Arap dili çalışmaları yönüyle daha kuvvetlidir. Hasan b. Şâfi de bunlardan birisidir. Hasan b. Şâfi diğer bazı ilimler yanında en başta bir Arap dili âlimidir. Tüm İslam âlimleri gibi o da ilim tahsiline Arapça ile başlamış ve Arap dili çalışmaları açısından

diğer ilimlere kıyasla daha ileri ve kayda değer çalışmalar ortaya koymuştur. Sarf, nahiv, şiir, kıraat ve fıkıh gibi alanlarda eserler vermiştir. Ancak eserlerinin ağırlığını Sarf, nahiv, şiir alanlarındaki Arap dili ile ilgili çalışmalar teşkil etmektedir.

Yapılan literatür taraması göstermiştir ki Hasan b. Şâfi farklı alanlarda da tanınmış olmakla birlikte özellikle dil alanında meşhur olmuş önemli bir alimdir. Onun yaşadığı dönemde ilmi yönüyle öne çıktığı görülmektedir.

Şâfi mezhebine mensup olan Hasan b. Şâfi çok zeki, bilgili ve faziletli bir kimsedir. Nazım ve nesir alanlarında çok maharetli birisidir. Zamanın âlimleri onu çok iyi bir nahivci, iyi bir fıkıh usulcüsü, fasih konuşan, iyi bir önder, uygun durumlarda kendisini övmeyi seven birisi olduğu gibi bazı ifadelerle onu tanımlamışlardır. Ayrıca Hasan b. Şâfi; saygıdeğer, sağlam inançlı, dünyalık metadan uzak duran, çok faziletli ve ilmi yönü kuvvetli bir âlimdir.

Hasan b. Şâfi Arap dili dışında kıraat ve fıkıh gibi alanlarda öne çıkmaktadır. Özellikle fıkıh alanında önemli eserleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu eserlerden önemli olanları *Uslûbu'l-Hak*, *Usûlu'd-Dîn*, *Usûlu'l-Fıkıh* ve *et-Tezkiretu's-Seferiyye* isimli çalışmalarıdır.

Hasan b. Şâfi Arap dili ve fıkıh alanlarında önemli eserler vermiş ve sarf, nahiv, hadis, fıkıh ve fıkıh usulü gibi birçok ilim dalında ders almıştır. Ebû Tâlib ez-Zeynebî, el-Uşnihî, Ali el-Fasîhî, Ebû'l-Feth b. Burhân el-Bağdâdî, Ali Es'ad İbn Ebî Naşr el-Mihenî ve Ebû Abdullah el-Kayravânî ders aldığı hocaları arasında zikredilir. Hasan b. Şâfi'nin birçok talebesi olduğunu da görülmektedir. Es'ad b. Halîm el-Ḥanefî, Ebû Bekir el-Vâsîfî, Ebû'l-Feth Osman el-Beledî, İbn 'Asâkir, Şumeym el-Hillî, Ebû'l-Mehâsîn el-Abbâsî, Ebû'l-Mekârim el-Ḥalebî, İbn Şirâzî, Arkaletu'l-Kelbî ve Ebû 'Abdullâh en-Nufûsî onun önde gelen öğrencileridir.

et-Taşrif, *Kitâbu'l-Hâvî fi'n-Nahv*, *Dîvân*, *el-'Umde fi'n-Nahv*, *Mesâilu'l-'Aşru'l-Mut'ibâtu ile'l-Ḥaşri*, *el-Muktesid fi İlmi't-Taşrif*, *el-Muktesid fi't-Taşrif*, *Mukaddime fi'n-Nahv* ve *el-Muntehâb fi İlmi'n-Nahv* Hasan b. Şâfi'nin Arap dili alanındaki önemli eserleridir.

Hasan b. Şâfi ayrıca kaynak kitaplarda Şam'da yaşayan en önemli âlimler arasında zikredilmiştir. Hasan b. Şâfi çok sayıda eser veren âlimler arasındadır. Bunlardan büyük bir bölümünü Arap diline dair yazdığı eserler teşkil etmektedir.

Hasan b. Şâfi şiir yönü kuvvetli bir şairdir. Lafız olarak sağlam ve güzel şiirler ortaya koyan birisidir. Nazım ve nesir yönünden dili çok iyi kullanan bir ilim insanıdır. Özellikle nazım yönünden meşhur bir yazardır. Kaynaklarda kendisinden şiirler nakledilmiştir. Kendine ait bir dîvânı vardır. Kaynaklarda aktarılan şiirlerinin tümünde Nebi (as)'ın methi konusunu işlemektedir. Peygambere olan sevgisini işlediği Tanane Kasidesi bunlardan birisidir. Bu durum onun en beğenilen şiirlerinin bu tür şiirleri olduğunu göstermektedir. Yine bu bilgi bizi ilgili dönemde Nebi (as)'ın methi konusunun şiirlerde öne çıkan bir konu olduğu yargısına ulaştırabilir. Ancak bize aktarılan birkaç şiiri, onun şiiri hakkında da yeteri kadar yorum yapmayı zorlaştırmaktadır.

Hasan b. Şâfi kendisini nahiv alanında otorite olarak kabul etmektedir. Bu durum kendisine “Meliku’n-Nuḥât” denilmesi ve kendisinin de bu lakapla anılmak istemesinden de anlaşılmaktadır. Onun nahvin en zor meseleleri hakkında kendi şahsi fikirlerini ortaya koyabilmiş olması ve değişik dil âlimlerince onun görüşlerinin aktarılması bu konudaki iddiasınının destekler mahiyettedir. Ulaşılan bilgiler ışığında onun herhangi bir dil ekolüne dahil olmadığı ve hakim dil anlayışının dışına çıkan nahiv görüşlerinin olduğu görülmektedir. Hasan b. Şâfi’nin nahivciliği ile maruftur ve bu alanda kendisi de iddialı görüşler ifade etmiştir. Ancak onun nahiv ilminde on mesele hakkındaki görüşlerine yer veren İbnu’l-Berrî (ö. 582/1187)’nin “el-Mesâilu’l-‘Aşru’l-Mut‘ibâtu ile’l-Ḥaşri” eserinde onun görüşlerine çok kısa değinilmiştir. Bu sebeple onun nahiv hakkındaki görüşlerini ayrıntılı olarak ele almak zorlaşmaktadır. Bu durumun yazarın Hasan b. Şâfi’nin nahiv hakkındaki görüşlerine katılmamasından kaynaklandığı da düşünülebilir.

Hasan b. Şâfi tüm temel kaynak kitaplarda ismi geçen birisidir ve bu bilgilerden onun Arap dilinde önemli bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır. Ancak onun eserlerinin tamamı elimize ulaşmamıştır. Onun bu teliflerinin varlığı ve bu eserlerinin içerdiği bilgiler, genel olarak onun eserlerini görmüş olan başka âlimlerin eserlerinin içerisinde bize aktarılanlardan ibarettir. Bu durum onun eserlerinin haçlı seferleri esnasında tahrip edildiği veya kaybolduğu ihtimalini düşündürmektedir. Öyle görünüyor ki araştırmacılar yeterince materyal bulamama endişesiyle onun üzerine çalışma yapmaktan uzaklaşmışlardır. Bu durum bizim çalışmamızın bazı kısımlarına da yansımıştır. Ancak Hasan b. Şâfi’nin Arap dili ve diğer alanlardaki yönlerinin de tüm eserlerden taranarak ortaya konması, bulunabilirse tahkik edilmemiş eseri varsa tahkik edilmesi ve onun ilim dünyasındaki yerinin ve görüşlerinin ortaya çıkarılması yönleriyle daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- ‘Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfu’l-Ḥafâ ve Muzîlu’l-İlbâs ‘Amme’s-tehere mine’l-Eḥâdiş ‘alâ Eلسineti’n-Nâs*. thk. Ahmet Kalaş. Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1405.
- ‘Akerî, Ebu’l-Fellâḥ İbn ‘İmâd el-Ḥanbelî Ebu’l-Fellâḥ Abdulḥayy b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtu’z-Zehab fî Aḥbâri men Zehab*. thk. Mahmud el-Arneûd - Abdulkadir el-Arneûd. Dimeşk: Dâru İbn Keşîr, 1406.
- Bağdâdî, Abdulkadir b. ‘Amr. *Ḥızânetu’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-‘Arab*. thk. Muhammed Nebil Tarîfî - Emil Bedî Yakup. 13 Cilt. Dâru Kutubi’l-İlmiyye, 1418.
- Bağdâdî, İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Munîr Selim. *Hedyyetu’l-‘Ârifîn Esmâu’l-Muellifîne ve Âsâru’l-Muşannifîn*. Beyrut: Dâru İhyâ’i-Turâsi’l-‘Arabî, 1951.
- Dereli, Muhammet Vehbi, “Arap Dili Ve Edebiyatının İslâm Medeniyeti İçin Önemi” *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49 (2020), 65-87.

- Endelûsî, Ebû Ḥayyân. *Tezkıratu'n-Nuḥât*. thk. Afifi Abdurrahman. Beyrut: el-Muessesetu'r-Risâle, 1406.
- Ensârî, Ebû Muhammed Cemalettin Abdullah b. Yusuf b. Ahmed ibn Hişam. *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârîb*. thk. Mazin Mubarek - Muhammed Ali Hamdullah. Dımeşk: Dâru'l-Fıkr, 1985.
- Ḥamevî, Yâkût. *Mu'cemu'l-Udebâ' İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*. Beyrut: Dâru Ğarbi'l-İslâmî, 1414.
- İbn 'Asâkir, Ebû Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şafii. *Tarîhu Medineti Dımaşk ve Zikri Fađlihâ ve Tesmiyeti min Ḥıllihâ mine'l-Emâşıl*. thk. Amr b. Ğarâme el-Umrevî. Dâru Fıkrî li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1415.
- İbnu'l-Berrî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ebu'l-Vaḥş b. Abdulcabbar el-Mısrî. *Cevâbu'l-Mesâili'l-'Aşr*. thk. Muhammed Ahmed Dâlî. Dımeşk: Dâru'l-Beşâiri li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri, 1418.
- İbn Ḥacer el-Asşalânî, Ebu'l-Fađl Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Nuzhetu'l-Elbâb fi'l-Elkâb*. thk. Abdülaziz Muhammed b. Salih es-Sedîrî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Ḥallikân, Şemsu'd-Dîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Vefayâtu'l-Â'yân ve Enbâu Ebna'i-z-Zemân*. Beyrut: Dâru Şâdir, 1968.
- İbn Keşîr, Ebubekir b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Kâdî. *Tabakatu's-Şafîyye*. thk. Abdülhalim Hân. Beyrut: 'Âlemu'l-Kütüb, 1407.
- İbnu'l-'Adîm, Amr b. Ahmed b. Hibetullah Ebî Cerâde el-Akîlî Kemalettin. *Buğyetu't-Taleb fi Tarîhi Ḥaleb*. thk. Süheyl Zukâr. Dâru Fıkrî li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 2010.
- İbnu'l-Eşîr, Abdülkerim b. Abdu'l-Vâhid eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-Târîh*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- İbnu'l-Kıffî, Cemalettin Ebû Hasan Ali b. Yusuf. *İnbâhu'r-Ruvât âlâ Enbâhi'n-Nuḥât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fađl İbrahim. Kahire: ed-Dâru'l-Fıkrî'l-'Arabî, 1406.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfu'z-Zunûn 'an Esmâi'l-Kutub ve'l-Funûn*. Beyrut: Dâru İhyâ'i-Turâsi'l-'Arabî, 1941.
- Sâmerrâî, Ahmed Hâşim. "Meliku'n-Nuḥât ve Mesâili'l-'Aşru'l-Mut'ibâtu İle'l-Ḥaşr". *Mecelletu't-Terbiyeti ve'l-İlm*, XVIII/3. (2011) 138-201.
- Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman. *Buğyetul Vu'ât fi Tabâkâti'l-Luğaviyyîne ve'n-Nuḥât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fađl İbrahim. Lübnan: Mektebetu'l-'Aşriyyetu, ts.
- Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman. *Hemu'l-Hevâmi' fi Şerhi Cemi'l-Cevâmi'*. thk. Abdulhamit Hendâvî. Mısır: el-Mektebetu't-Tevfikiyye, ts.

Şensoy, Sedat. *Abdülkahir el-Cürcani'de Anlam Problemi*. İstanbul: Detay Ofset, 2010.

Şensoy, Sedat. "Suyûtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVIII (2010) 201-202.

Şeşen, Ramazan. *Selâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*. İstanbul, 1983.

Zehabî, Şemseddin Ebû Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 25 Cilt. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003.